

(સમય : સવારે ૯ : ૦૦ થી ૧૨ : ૦૦)

સત્સંગ પ્રાણ - ૧ : પ્રશ્નપત્ર - ૧

સૂચના :- આ પ્રશ્નપત્રમાંથી થોડા-ઘણા પ્રમાણમાં પ્રશ્નો તા. ૪ માર્ચ, ૨૦૧૮ના રોજ લેવાનાર મુખ્ય પરીક્ષામાં પુછાશે. મુખ્ય પરીક્ષામાં જવાબવહીમાં વધારાનાં પાનાં જોડીને તેમાં લખેલા ઉત્તર માન્ય ગણાશે નહિ. પરીક્ષા કાર્યાલય, અમદાવાદની પૂર્વ મંજૂરી લીધા સિવાય, મૂળ પરીક્ષાર્થીના બદલે ‘લહિયા’, ‘ડમી રાઈટર’ કે ‘અન્ય વ્યક્તિ’ દ્વારા લખાઈને આવેલી પરીક્ષાની જવાબવહી રદ ગણવામાં આવશે. એકથી વધારે પ્રકારના જુદા જુદા અક્ષરોવાળા ઉત્તરો માન્ય નહિ ગણાય. છેકછાકવાળા જવાબો માન્ય ગણાશે નહીં. અસ્પષ્ટ અને ઉકેલી ન શકાય તેવા જવાબો માન્ય ગણાશે નહિ. અભ્યાસક્રમના પુસ્તકની છેલ્લી આવૃત્તિનો જ ઉપયોગ કરવો. પરીક્ષાખંડમાં પરીક્ષા દરમ્યાન કોઈ પણ પરીક્ષાર્થીએ મોબાઈલ ફોન તથા ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનો જેવાં કે ટેબ્લેટ, લેપટોપ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો નહિ તથા પોતાની પાસે રાખવા પણ નહિ.

વિભાગ - ૧ : વચનામૃત - ત્રીસમી આવૃત્તિ, સપ્ટેમ્બર - ૨૦૧૫

(કુલ ગુણ : ૧૦૦)

- પ્ર.૧ નીચે આપેલા પ્રશ્નોના એક (સંપૂર્ણ) વાક્યમાં જવાબ લખો.** [૪]
૧. ગઢડા પ્ર. ૩૭ પ્રમાણે શું વિસારી દેવું ઘણું કઠણ છે ?
 ૨. ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય જણાય તેને અર્થે શું કરવું ?
 ૩. ગઢડા પ્ર. ૬૮ પ્રમાણે ભગવાને શ્રીમુખે શું કહ્યું છે ?
 ૪. પુરુષોત્તમ નારાયણની મૂર્તિમાં કેની પેઠે ત્યાગ ભાગ સમજવો નહીં ?
- પ્ર.૨ નીચે આપેલા પ્રશ્નોમાંથી કોઈ પણ બેના મુદ્દાસર જવાબ લખો. (ચાર થી પાંચ લીટીમાં)** [૪]
૧. ભગવાનના ભક્તને હૃદયમાં વિક્ષેપ થવાનું કારણ શું છે ?
 ૨. પંચાળા ૩ પ્રમાણે જ્ઞાની શા માટે શ્રેષ્ઠ છે ?
 ૩. ગઢડા પ્ર. ૨૧ પ્રમાણે આપણા સર્વે સત્સંગીએ કેવો નિશ્ચય કરવો ?
 ૪. નાસ્તિકપણાના હેતુ કયા કયા છે ?
- પ્ર.૩ નીચે આપેલાં દૃષ્ટાંતોમાંથી કોઈ પણ એક દૃષ્ટાંત લખી તેનો સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરો. (ચાર થી પાંચ લીટીમાં)** [૪]
૧. મળની પેઠે ત્યાગ કર્યા યોગ્ય પદાર્થની નિરંતર વિસ્મૃતિ
 ૨. ઘોડાનું દૃષ્ટાંત
- પ્ર.૪ નીચેના પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ બે પ્રસંગો અભ્યાસક્રમના વચનામૃતના સંદર્ભનું પ્રમાણ આપી સમજાવો. (ત્રણ થી ચાર લીટીમાં)** [૪]
૧. વડોદરા રાજ્યનો કારભાર સંભાળતા દીવાન વિકલરાવ મૂર્ખ કહેવાયા, પરંતુ સગરામ વાઘરી હોવા છતાં બુદ્ધિશાળી કહેવાયો.
 ૨. ચરોતરમાં ગયેલા કાઠી દરબારો રાયણને મીઠી લીંબોળી સમજી બેઠા.
 ૩. હરબાઈ-વાલબાઈએ ધર્મવિરુદ્ધ આચરણ કર્યું ત્યારે તેને વિમુખ કરવામાં આવી.
 ૪. આત્મનિષ્ઠાની દૃઢતાવાળાં ઉદેપુરના ઝમકુબા ઊંટના ખોળિયામાં ત્રણ દિવસ પડી રહ્યાં.
- પ્ર.૫ નીચે આપેલાં અવતરણોની પૂર્તિ કરો.** [૮]
૧. ભગવાન તે જીવોના કલ્યાણને નિવૃત્તિ થઈ કહેવાય.
 ૨. જેમ ભૂંડાને યોગે ઉત્તમ થાય છે.
 ૩. અને જેને એવું લેશમાત્ર માન નથી.

વિભાગ - ૨ : ભગવાન સ્વામિનારાયણ જીવનચરિત્ર

ભાગ ૧ - છટ્ટી આવૃત્તિ, મે - ૨૦૧૩ અને ભાગ ૨ - છટ્ટી આવૃત્તિ, જૂન - ૨૦૧૨

- પ્ર.૬ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો. (ત્રીસેક લીટીમાં)** [૧૨]
૧. નીલકંઠ વર્ણીની નિર્ભયતા (‘જગન્નાથપુરીમાં’ થી ‘તીર્થરાજ લોજપુરમાં’ સુધીના જ પ્રસંગો)
 ૨. ધર્મધુરા ધારણ કર્યા બાદ શ્રીસહજાનંદ સ્વામીએ કરાવેલું ઐશ્વર્યદર્શન (‘માણાવદરમાં ધર્મસભા’ થી ‘બોચાસણ : શ્રીહરિનું લક્ષ્ય’ સુધીના જ પ્રસંગો)
 ૩. ઘનશ્યામે સ્વજનોના ભાવ પૂર્ણ કર્યા. (‘પુરુષોત્તમનું પ્રાગટ્ય અને બાળલીલા’ થી ‘અયોધ્યાની પુણ્યભૂમિમાં’ સુધીના જ પ્રસંગો)
- પ્ર.૭ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ બે ઉપર ટૂંકનોંધ લખો. (દરેક ટૂંકનોંધમાં પાંચેક લીટીના બે પ્રસંગો લખવા)** [૮]
૧. ભક્તિના પોષક : બાળ ઘનશ્યામ (‘ઘનશ્યામને ઉપવીત-સંસ્કાર’ના જ પ્રસંગો)
 ૨. શ્રીહરિનું મુદ્રાકર્ષણ
 ૩. પુલહાશ્રમની વાટે (‘નેપાળમાં’ના જ પ્રસંગો)
- પ્ર.૮ નીચે આપેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ ત્રણ પ્રસંગ વર્ણવી મનન લખો. (પ્રસંગવર્ણન આઠેક લીટીમાં તથા મનન ચારેક લીટીમાં લખવું)** [૧૨]
૧. અગતરાઈમાં (ઉમિયાશંકરને શ્રીહરિના સ્વરૂપનું જ્ઞાન)
 ૨. ઐશ્વર્યથી ભગવાનપણું સમજવું નહિ
 ૩. ડાંગરામાં ખીમા પટેલને ઘેર
 ૪. શ્રીહરિ વર બની પોંખાયા
 ૫. ફણેણીમા

પ્ર.૯ નીચે આપેલાં પાત્રોમાંથી કોઈ પણ એક પાત્રના પ્રસંગો વર્ણવી વ્યક્તિત્વનું આલેખન કરો. [૮]

૧. ગોવર્ધનભાઈ (માંગરોળ) ('સૌરાષ્ટ્રના ભાવભીના પ્રદેશમાં' થી 'રામ, લક્ષ્મણ, જાનકીની મૂર્તિઓ પધરાવવાનો નિષેધ' સુધીના જ પ્રસંગો)
૨. મગનીરામ (અદ્વૈતાનંદ) ('સમાધિ દ્વારા શ્રીહરિના ઐશ્વર્યનું દર્શન'ના જ પ્રસંગો)

વિભાગ - ૩ : ધાર્મિક વિધાનો અને ભાવનાઓ - સાતમી આવૃત્તિ, સપ્ટેમ્બર - ૨૦૧૪ અને સામાન્ય જ્ઞાન નિબંધ

પ્ર.૧૦ નીચે આપેલા પ્રશ્નોના એક (સંપૂર્ણ) વાક્યમાં જવાબ લખો. [૫]

૧. આસ્કા લેતી વખતે દ્રવ્યદાન શા માટે આપવામાં આવે છે ?
૨. શ્રીજીમહારાજ કથિત નિત્યપૂજા શાની શ્રેણી છે ?
૩. સ્વામિનારાયણ મંત્રમાં કયાં બે નામ સમાયેલાં છે ?
૪. મંત્ર કોનું સ્વરૂપ કહેવાય ?
૫. પૂજાનો આહ્વાન મંત્ર લખો.

પ્ર.૧૧ નીચે આપેલા પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ લખો. (ચાર થી પાંચ લીટીમાં) [૬]

૧. માળા-કંઠી ગળામાં શા માટે ?
૨. રાજસી આહારની વિગત લખો.
૩. ધ્યાનમાં શું શું કરશું ?

પ્ર.૧૨ નીચે આપેલા પ્રશ્નોમાંથી કોઈ પણ એકનો મુદ્દાસર જવાબ લખો. (દસેક લીટીમાં) [૩]

૧. દંડવત્ પ્રણામના શા લાભ છે ?
૨. બાળકની પ્રગતિનાં સોપાન શાં હોઈ શકે ?

પ્ર.૧૩ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક ઉપર ટૂંકનોંધ લખો. (પંદર થી વીસ લીટીમાં) [૬]

૧. નિત્યપૂજા શું છે ? શા માટે ?
૨. ઈષ્ટદેવની મૂર્તિપૂજાની વિશેષતા શી છે ?

પ્ર.૧૪ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક ઉપર નિબંધ લખો.

(પાંત્રીસ થી ચાલીસ લીટીમાં)

[૧૫]

૧. જન્મ અને કર્મની દિવ્યતા : ગીતા અધ્યાય - ૪ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : મે-૨૦૧૭, પા.નં. ૪-૭, ૪૩)
૨. શિકાગો ખાતે પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહંત સ્વામીનો સત્સંગ લાભ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : સપ્ટેમ્બર-૨૦૧૭, ૪૩-૪૫)
૩. ઉપનિષદોમાં નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : ઓક્ટોબર-૨૦૧૧, પા.નં. ૫-૭, ૨૩)

*

*

*

❏ અગત્યની જાહેરાત ❏ તમામ પરીક્ષાર્થીઓ આપણી સંસ્થાની નીચે દર્શાવેલી website - link પરથી જૂનાં વર્ષોનાં પ્રશ્નપત્રો તથા તેના ઉકેલપત્રો નિ:શુલ્ક ડાઉનલોડ કરી શકશે તથા તેની પ્રિન્ટ પણ કાઢી શકશે.

<http://www.baps.org/Satsang-Exams.aspx>

પરીક્ષાર્થી શ્રી,

સસ્નેહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા માર્ચ ૨૦૧૮ના નિબંધોની પૂર્વ તૈયારી માટે

નીચે જણાવેલ માર્ગદર્શન અને સૂચનો ધ્યાનમાં લેવા વિનંતી.

૧. નિબંધ એટલે કોઈ નિશ્ચિત વિષય ઉપર વ્યવસ્થિત, ચિંતનપૂર્વક અને મુદ્દાસરનું લખાણ. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષામાં પૂછાતા નિબંધો સામાન્ય જ્ઞાનના આધારે, પરીક્ષાર્થીના દૈનિક જીવનમાં સત્સંગના સદ્વાંચન અને કથા શ્રવણ અને મનન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનની કસોટી કરતા ૩૫ થી ૪૦ લીટીમાં લખવાના હોય છે.
૨. પરીક્ષાર્થીઓની માગણીને માન આપીને આ વર્ષે પ્રી-ટેસ્ટમાં પૂછાનાર નિબંધોના વિષયો અગાઉથી પરીક્ષાર્થીના એકાઉન્ટમાં અપલોડ કરવામાં આવ્યા છે.
૩. પ્રી-ટેસ્ટમાં જે તે પરીક્ષામાં પૂછાનાર નિબંધોના ત્રણે ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા છે. માર્ચ ૨૦૧૮ની ફાઈનલ પરીક્ષામાં આ ત્રણ વિષયોમાંથી કોઈપણ એક નિબંધ ચોક્કસપણે પૂછાશે જ. માટે જો આપ આ ત્રણે ત્રણ વિષયો તૈયાર કરશો તો આપ ચોક્કસપણે એક નિબંધ મુખ્ય પરીક્ષામાં ખૂબ જ સારી રીતે લખી શકશો.
૪. આ નિબંધોનું સામાન્ય બંધારણ, લખાણ(મેટર) જૂના ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’માંથી લેવામાં આવે છે.
૫. અહીં આપેલા નિબંધોનું લખાણ કેવળ દિશા સૂચક છે. આ જ લખાણ ગોખીને પરીક્ષામાં લખવાની જરૂર નથી. આથી વિશેષ સારા મુદ્દાઓનું ચિંતન-મનન કરી આપની રીતે પૂર્વ તૈયારી કરીને લખી શકો છો.
૬. ગુજરાતી માધ્યમ (ભાષા) સિવાયના પરીક્ષાર્થીઓ માટે : આ નિબંધોનું મૂળ પ્રકાશન ગુજરાતી ભાષામાં જ હોવાથી તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર ન કરતાં, તેનો ભાવાર્થ સમજીને પરીક્ષાર્થીએ પોતાની રીતે સમજીને તૈયારી કરવાની રહેશે. પરીક્ષા કાર્યાલય અંગ્રેજી કે હિન્દી ભાષામાં આ નિબંધોનું ભાષાંતર આપી નહિ શકે. તેથી ભાષાંતર કરવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર કે ઈ-મેલ પણ પરીક્ષા કાર્યાલયને કરશો નહિ તેવી નમ્ર વિનંતી છે.
૭. ગુજરાતી ભાષા વાંચી, લખી કે બોલી ન શકતા હોય તેવા પરીક્ષાર્થીઓએ માતા-પિતા, વડીલો કે અન્ય સ્વજનો-સ્નેહીઓ પાસે વંચાવીને નિબંધનો ભાવાર્થ સમજી પોતાની રીતે, પોતાના શબ્દોમાં લખીને તૈયારી કરવાની રહેશે.
૮. One essay from the list of essays will be asked in the Final Examination of March-2018.

સત્સંગ પ્રાણ પંડ-૧

નિબંધ-૧ :

જન્મ અને કર્મની દિવ્યતા : ગીતા અધ્યાય - ૪ Gita– Adhyay 4: Divine birth and actions

■ સાધુ ભદ્રેશદાસ (પડ્દર્શનાચાર્ય, પીએચ.ડી., ડી.લીટ)

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા એક એવો અનુપમ વૈશ્વિક આધ્યાત્મિક ગ્રંથ છે, જેમાં ભારતીય આધ્યાત્મિક મૂલ્યોનું સર્વાંગ સુંદર દર્શન છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના એ નાના એવા ગ્રંથમાં વેદ-વેદાંતનો સાર સમાયો છે. પરબ્રહ્મ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે વચનામૃતમાં આ ગ્રંથના કેટલાક મૌલિક અર્થ સ્પષ્ટ કર્યા છે. શ્રીહરિની એ સ્મૃતિ સાથે ભગવદ્ગીતાના ચિંતનની આ વિદ્વતાપૂર્ણ લેખમાળાને પુનઃ આગળ ઘપાવીને હવે પ્રત્યેક અંકે માણીએ...

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानम-धर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

એમ કહીને ગીતાએ અવતારસિદ્ધાંતનો ઉદ્ઘોષ કર્યો. ગતાંકમાં તે વિષે જાણ્યું. હવે આ અંકમાં ચતુર્થ અધ્યાયમાં આવતી અન્ય બાબતોને જાણીએ.

અવતારસિદ્ધાંતની સાથે મનુષ્યભાવનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો છે. ભગવાન અવતાર ધરે એમ કહેવામાં આવે એટલે તે જન્મ કેમ થયો? જન્મ થયો તો તેમને વાસના હતી? ગર્ભવાસનું દુઃખ હતું? ભગવાન જન્મ્યા એટલે મનુષ્યની જેમ સુખ-દુઃખ, રાગ-દ્વેષ, આશા-તૃષ્ણા જેવા ભાવો પણ તેમનામાં ઊપજતા હશે... આવા કેટકેટલાય તર્ક-વિતર્કો બુદ્ધિમાં ઊભા થાય. તે બધાનું સમાધાન અહીં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને આપેલા ઉપદેશમાં મળી આવે છે. તે સમાધાન છે – દિવ્યભાવ.

जन्म कर्म दिव्यम् जन्म અને કર્મની દિવ્યતા

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:

“जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।

त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोर्जुन ॥”

“મારાં જન્મ અને કર્મ દિવ્ય છે એમ જે તત્ત્વે કરીને જાણે છે, હે અર્જુન, તે મનુષ્ય દેહને ત્યજીને ફરી જન્મ નથી પામતો, પણ મને પામે છે.” (ગીતા ૪/૮)

દિવ્ય એટલે શું? દિવ્ય એટલે પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત. દિવ્ય એટલે પરમ કલ્યાણમય, પરમ આનંદપ્રદ, માયાના ભાવોથી રહિત અને નિર્દોષ.

દિવ્યતા એક હકીકત

દિવ્યભાવ એ ઉપજાવી કાઢેલી મનોવૈજ્ઞાનિક સમજણ નથી. દિવ્યભાવની વાતો એ ભૂલોને ઢાંકવા શોધી કાઢેલો ઉપાય માત્ર નથી. દિવ્યભાવ એ ભોળા ભક્તોને જકડી રાખવાનો કીમિયો પણ નથી. દિવ્યભાવ વાસ્તવિકતા છે. હકીકત છે. સત્ય સિદ્ધાંત છે. તત્ત્વજ્ઞાન છે. કારણ કે ભગવાન ખરેખર દિવ્ય છે. માનવ મસ્તિષ્કની નબળાઈ છે કે તે અતીન્દ્રિય અને અલૌકિક હકીકતોને સમજી શકતું નથી. તેની પોતાની જ ધારણાઓ તેને અજ્ઞાત પ્રદેશોની વાસ્તવિકતાઓ સુધી પહોંચતા બાધા રૂપ બને છે. આવા સમયે પોતાના અજ્ઞાનનો અહેસાસ કરી, કોઈ સમર્થ ગુરુના શરણે જાય અને તે કહે તે સ્વીકારે તો નવાં જ સત્યમ્ શિવમ્ સુંદરમ્ પ્રદેશોનો આનંદ લૂટી શકે. દિવ્યભાવ એવો સત્ય શિવ અને સુંદર પ્રદેશ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પોતાના શરણાગત શિષ્ય અર્જુન સમક્ષ એ પ્રદેશનો માર્ગ પ્રશસ્ત કર્યો છે.

દિવ્યતાનો ઉપદેશ-હેતુ

માનવમાત્રની એક સહજ પ્રકૃતિ છે, અન્યને મૂલવવાની. એ મુલવણીનો આધાર તેના પોતાના અનુભવો હોય છે. તે અનુભવો પર તેની પોતાની પ્રકૃતિઓ, લાગણીઓ, પૂર્વગ્રહો અને અન્ય સાથેના સંબંધો જેવી ઘણી બાબતોનો ખૂબ પ્રભાવ હોય છે.

જેમ કે કોઈને દુઃખી જોઈને આપણે દ્રવિત થઈ જઈએ છીએ ત્યારે આપણે પોતે એવું દુઃખ અનુભવ્યું હોય છે, તેથી આપણી પોતાની લાગણીને આધારે સામે વાળાની લાગણીને મૂલવીએ છીએ. એમ કહી શકીએ કે આપણે આપણી જાતને સામે વાળાના સ્થાને મૂકીએ છીએ. સારી કે નરસી ઘણી બાબતોમાં આવું બનતું હશે. આ મુલવણીઓમાં આપણી લાગણીઓની સાથે સાથે આપણી પ્રકૃતિ, પૂર્વગ્રહો અને પરસ્પરના સંબંધો જેવી ઘણી બાબતોનો પણ પ્રભાવ હોય છે. આપણી એ કમજોરી પણ છે કે આ પ્રભાવમાં રહીને જ આપણી આસપાસ બનતી માનવીય ઘટનાઓના આધારે માણસો કેવા હોય છે, કેવા આશયોથી કામકાજ કરતા હોય છે વગેરે બાબતોનો આપણો પોતાનો એક નિષ્કર્ષ કાઢી રાખીએ છીએ. આ નિષ્કર્ષના આધારે માણસોને માપવાના કેટલાંક ચોકઠાં બનાવી રાખીએ છીએ. સામાજિક જીવનમાં આ ચોકઠાં ઘણીવાર ઉપયોગી પણ સાબિત થાય છે. લોકમાં આવાં ચોકઠાં બનાવનારને અનુભવી કે ડાહ્યા કહી નવાજવામાં પણ આવે છે.

હવે જ્યાં સુધી સમાજમાં આપણા યોગમાં આવતી વ્યક્તિઓને સમજવામાં ઉપરોક્ત અભિગમ અપનાવવામાં આવે તો બહુ વાંધો નહીં આવે, પરંતુ એ જ અભિગમ જ્યારે ભગવાનના અવતારો માટે કે સત્પુરુષો માટે અપનાવવામાં આવે તો ઘાતક બની જાય. કારણ કે એ આપણા જેવા નથી, એ જુદા છે. આપણી લાગણીઓ કે પ્રકૃતિઓને આધારે તેમને ન મૂલવી શકાય. તેમનાં જીવન અને કાર્યનો તાગ કાઢવા લૌકિક અનુભવોથી ઘડાયેલી બુદ્ધિનું ગણિત કામ ન લાગે. ત્યાં જુદું ગણિત ઉપયોગમાં લેવું પડે. લૌકિકને સમજવા માયિક ગણિત ચાલે. અલૌકિકને સમજવા અલૌકિક ગણિત જોઈએ. આ અમાયિક કે અલૌકિક ગણિત એટલે દિવ્યભાવનું ગણિત.

આ ગણિત ન સમજ્યો હોય તો ભગવાનને સમજવામાં ભૂલ થઈ જ જાય. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું:

અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।

પરં ભાવમજાનન્તો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥

અર્થાત્ મૂઢ લોકો મને મનુષ્ય શરીર ધારણ કરનાર સામાન્ય માણસ સમજી મારી અવગણના કરે છે. કારણ કે સકળ પ્રાણીઓના નિયામક એવા મારા પરભાવને તેઓ જાણતા નથી (ગીતા ૮/૧૧).

પરભાવને ન જાણ્યો એટલે દિવ્યભાવનું ગણિત ગણતાં ન આવડ્યું કહેવાય. દિવ્યતા ભૂલવી તે જ મૂઢતા. ભગવાન સ્વામિનારાયણે આ શ્લોકનો સંદર્ભ ટાંકી આ મૂઢતાને મૂર્ખતા પણ ગણાવી છે (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૭).

આથી જ અવતારસિદ્ધાંતનો ઉદ્ઘોષ કરી તરત જ તે અવતારોની અલૌકિક લીલાઓમાં લૌકિક ગણિતથી પ્રાકૃતભાવ ન પરઠાઈ જાય તેની તકેદારી રાખવા આ શ્લોકમાં દિવ્યભાવનો ઉપદેશ કર્યો.

જન્મ દિવ્યમ્ જન્મ દિવ્ય છે.

જન્મ દિવ્યમ્ એટલે ભગવાનનો જન્મ દિવ્ય છે. જન્મ એટલે મનુષ્ય વગેરે દેહની પ્રાપ્તિ. જીવપ્રાણીમાત્રનું જન્મવું

જુદા પ્રકારે છે. ભગવાનનું જન્મવું જુદા પ્રકારે છે. સામાન્ય રીતે આ જીવને દેહ મળે છે તે તેનું કારણ તેની વાસના છે. અનાદિ કાળથી વળગેલું માયાનું બંધન તેને ફરી ફરી જન્મ ધરાવે છે. તેનાં પૂર્વકર્મોના ફળને અનુરૂપ ભગવાન તેને નવાં નવાં શરીરોમાં જન્મ ધરાવે છે. આ રીતે જીવપ્રાણીમાત્ર વાસનાવશ થઈ કે કર્મપાશથી બંધાઈને જન્મ ધરે છે. ભગવાનનું એવું નથી. ભગવાન તો સ્વેચ્છાએ જન્મ ધરે છે. ભગવાન ધારે તો પોતાના ધામમાં રહ્યા થકા જ અનંત જીવોનું કલ્યાણ કરી શકે તેમ છે. તેમ છતાં પણ કેવળ અને કેવળ સંસારમાં ભટકતા જીવો ઉપર કરુણાએ કરીને જ જન્મે છે. પરમ કલ્યાણ આપવા જન્મે છે. અનંત જીવોને પોતાના સંબંધે સુખિયા કરવા જન્મે છે. પોતાની મૂર્તિનું સુખ આપવા જન્મે છે. પોતાના પ્રેમી ભક્તોના ભાવ પૂરા કરવા જન્મે છે. મનુષ્યને તેમની ભક્તિનો આનંદ આવે અને સુવાણ થાય તે માટે તેઓ સજાતીય થઈ જન્મ ધરે છે. તેઓ કર્મવશ નથી. કર્મો તેમને વશ છે. આ રીતે ભગવાનનો જન્મ દિવ્ય છે.

મનુષ્ય વગેરે યોનિઓમાં જ્યારે જીવ જન્મ ધરે છે ત્યારે તેને ગર્ભવાસનું દુઃખ હોય છે. ભગવાનને એવું નથી. હા, તેઓ માતાના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ તેમને ગર્ભવાસનું દુઃખ નથી હોતું. તેઓ તો જેમના ગર્ભમાં પ્રવેશે તેને પોતાનું દિવ્ય સુખ આપવા પ્રવેશે છે. આ રીતે તેમનો જન્મ દિવ્ય છે. જ્યારે જીવ માતાના ગર્ભ થકી જન્મ ધરે છે ત્યારે તેના ભૂતકાળમાં પ્રાપ્ત કરેલા બધા જ અનુભવો ભુલાઈ જાય છે. ભગવાનને એવું નથી. તેઓ ત્યારે પણ સર્વજ્ઞ હોય છે. તેઓને કોઈ વિસ્મૃતિ નથી. તેઓ માતાના ગર્ભમાં આવતા પહેલાં અને પછી પણ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણે કાળનું બધું જ જાણતા હોય છે. આ રીતે તેમનો જન્મ દિવ્ય છે.

વળી, ભગવાન જ્યારે જન્મ લે છે ત્યારે સમગ્ર સૃષ્ટિનું વાતાવરણ બદલાય છે. તેમના આવવાથી દૈવી જીવોને આનંદ થઈ ઊઠે છે. આસુરી જીવો ત્રસ્ત થાય છે. એ રીતે પણ તેમનો જન્મ દિવ્ય છે.

સામાન્ય જીવોની જેમ ભગવાનમાં પણ કર્મવશતા, વાસના, ગર્ભવાસની પીડા, વિસ્મૃતિ વગેરે પ્રાકૃતભાવો ન સમજી બેસીએ તે માટે અહીં ભગવાનના જન્મની દિવ્યતા સમજાવી છે.

કર્મ દિવ્યમ્ કર્મોની દિવ્યતા

સામાન્ય કર્મોમાં પણ દિવ્યતા

જન્મ પછી જીવન શરૂ થાય. જીવન કર્મોથી તરબોળ હોય છે. સતત આપણે કાંઈ ને કાંઈ કરતા જ રહીએ છીએ. બોલવું, ચાલવું, બેસવું, જમવું, જોવું કે પછી વિચારવું એમ એક પછી એક કર્મ ચાલ્યા જ કરે. સૂઈ જઈએ તો સ્વપ્નમાં પણ કર્મો થાય.

સામાન્ય રીતે જીવો જ્યારે કર્મો કરે છે તે મોટા ભાગે સ્વાર્થ માટે અને પોતાની પ્રકૃતિને વશ થઈને કરે છે. પોતે કાંઈ પામ્યો નથી તેને પામવા માટે કર્મ કરે છે. જે પામ્યો છે તેને કોઈ ઝૂંટવી ન લે તે માટે કર્મ કરે છે. ભયથી પ્રેરાઈને કર્મ કરે છે. વાસનાથી પ્રેરાઈને કર્મ કરે છે. અહંકાર કે અભિમાનથી પ્રેરાઈને કર્મ કરે છે. ભગવાનનાં કર્મો એવાં નથી, તેથી જુદાં છે. તેમના કર્મોમાં કોઈ સ્વાર્થ નથી કેવળ કરુણા જ છે. તેમનાં કર્મો આપણને મુક્તિ આપવા છે. આપણને રાજી કરવા છે. એટલે એમનાં કર્મો દિવ્ય છે.

વળી, સામાન્ય દેહધારીઓનાં કર્મો ઈન્દ્રિય સાપેક્ષ હોય છે. ઈન્દ્રિયોની મદદ વગર તેઓ કર્મ કરી ન શકે. જેમ કે આંખ વગર જોઈ ન શકાય. જીભ વગર ચાખી ન શકાય. ત્વચા વગર સ્પર્શ ન કરી શકાય વગેરે. આમ જીવોનાં કર્મોમાં પરવશતા છે. ભગવાન દેહધારી થાય ત્યારે તેમને આવી પરવશતા નથી. તેમનાં કર્મો ઈન્દ્રિય સાપેક્ષ નથી. હા, એ ખરું કે તેઓ આંખથી જુએ પણ છે, કાનથી સાંભળે પણ છે પરંતુ આંખ હોય તો જ તેમને દેખાય કે કાન હોય તો જ તેઓ સાંભળી શકે એવી પરવશતા તેમનાં કર્મોમાં નથી. તેઓ તો સર્વજ્ઞ છે. એ રીતે તેમનાં કર્મો દિવ્ય છે.

જીવોનાં કર્મો સીમિત હોય છે. તે એક સમયે ઘણુંબધું ન કરી શકે. ભગવાનને તેવું નથી. તેઓ એક કાળે અનંત કર્મો કરવા સમર્થ છે. એ રીતે તેમનાં કર્મો દિવ્ય છે.

મનુષ્યચરિત્રમાં દિવ્યભાવ

કર્મોની દિવ્યતાનું બીજું એક પાસું છે, તેમનાં ચરિત્રોની દિવ્યતા. આ ચરિત્રો એટલે મનુષ્યચરિત્રો. મનુષ્ય જેવા

ભાવો દેખાડે તે મનુષ્યચરિત્ર કયું કહેવાય. મનુષ્યમાં સામાન્ય રીતે સારા અને નરસા બંને પ્રકારના ભાવો જોવામાં આવે છે. જેમ કે સત્ય, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, શમ, દમ ઇત્યાદિ સારા ભાવો છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, ઈર્ષ્યા, માન, પક્ષપાત, અજ્ઞાન, ભય વગેરે નરસા ભાવો છે. ભગવાન મનુષ્ય દેહ ધારે ત્યારે આ ભાવો ગ્રહણ કરે. તેમાં જ્યારે સારા ભાવો ગ્રહણ કરે ત્યારે તો લાગતું નથી કે મનુષ્યભાવ આવ્યો. પરંતુ જ્યારે કામ, ક્રોધ કે લોભ વગેરે નરસા ભાવો ગ્રહણ કરે ત્યારે દિવ્યભાવ રહેતો અને મનુષ્યભાવ આવી જાય છે. પરંતુ તેવા સમયે પણ તેઓ દિવ્ય જ છે એમ સમજે એ તેમનાં કર્મોની દિવ્યતા સમજ્યો કહેવાય.

ભગવાન સ્વામિનારાયણે દિવ્યભાવની આ સમજણને નટની માયાના દાખલાથી સમજાવી છે. તેમણે કહ્યું - અક્ષરધામને વિષે જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ અનંત ઐશ્વર્ય તેજે યુક્ત છે તેવું ને તેવું જ પ્રત્યક્ષ મનુષ્યરૂપ ભગવાનને વિષે જાણવું; તેણે તત્ત્વે કરીને ભગવાનને જાણ્યા કહેવાય. અને એ ભગવાનને વિષે જે બાળક-યુવાન-વૃદ્ધપણું દેખાય છે તથા જન્મ-મરણપણું દેખાય છે તે તો એની યોગમાયાએ કરીને દેખાય છે, પણ વસ્તુગત્યે તો ભગવાન જેવા છે તેવા ને તેવા જ છે. જેમ નટવિદ્યાવાળો હોય તે શસ્ત્ર બાંધીને આકાશમાં ઈન્દ્રના શત્રુ જે અસુરના યોદ્ધા તે સાથે વઢવા જાય છે. પછી કટકા થઈને હેઠો પડે ને તે પછી તે કટકાને ભેગા કરીને તે નટની સ્ત્રી બળી મરે. પછી થોડીક વારે તે નટ પાછો આકાશમાંથી હથિયાર બાંધીને જેવો હતો તેવો ને તેવો જ આવે ને રાજા પાસે મોજ માગે ને કહે, ‘મારી સ્ત્રી લાવો.’ એવી રીતની જે નટની માયા તે પણ કળ્યામાં કોઈને આવતી નથી, તો ભગવાનની યોગમાયા કળ્યામાં કેમ આવે? અને જે નટની માયાને જાણતો હોય તે તો એમ જાણે જે, ‘એ નટ મર્યો પણ નથી ને બળ્યો પણ નથી, જેવો છે તેવો ને તેવો જ છે.’ તેમ ભગવાનના સ્વરૂપને જે તત્ત્વે કરીને સમજતો હોય તે તો ભગવાનને અખંડ અવિનાશી જેવા છે તેવા જ સમજે. (૭ વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ)

ભગવદ્ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં આવેલી સ્થિતપ્રજ્ઞતાની વ્યાખ્યા પણ ભગવાન સ્વામિનારાયણે દિવ્યભાવના આધારે જ કરી છે. જેમ કે તેમણે કહ્યું - જેને ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે કોઈ જાતનો ઘાટ ન હોય અને જેમ ભગવાનનું સમર્થપણું હોય ને તેનું ગાન કરે તેમ જ અસમર્થપણું હોય તેનું પણ ગાન કરે અને જેમ ભગવાનનું યોગ્ય ચરિત્ર હોય તેનું ગાન કરે તેમ જ જે અયોગ્ય જેવું ચરિત્ર જણાતું હોય તેનું પણ ગાન કરે પણ ભગવાનના ચરિત્રને વિષે યોગ્ય-અયોગ્ય એવો ઘાટ ઘડે નહીં, એવો જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને પુરુષોત્તમના સ્વરૂપને વિષે સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો. (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૭)

વળી જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમ્ એ જ શ્લોકને ટાંકીને સ્વામિનારાયણ ભગવાને દિવ્યભાવને સાચી ભક્તિ કહી છે. તેમણે કહ્યું - જ્યારે જીવોના કલ્યાણને અર્થે ભગવાન મનુષ્ય જેવી મૂર્તિ ધરીને પૃથ્વીને વિષે વિચરે છે ત્યારે ભગવાનનાં કેટલાંક ચરિત્ર તો દિવ્ય હોય ને કેટલાંક ચરિત્ર તો માયિક જેવાં હોય. માટે દિવ્ય ચરિત્ર હોય તેમાં તો પાપી હોય તેને પણ દિવ્યપણું જણાય પણ જ્યારે ભગવાન પ્રાકૃત ચરિત્ર કરે ને તેને વિષે પણ જેને દિવ્યપણું જણાય ત્યારે તે પરમેશ્વરનો ભક્ત સાચો. (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૦)

અહીં એ સમજી રાખવું જોઈએ કે ઘણીવાર આપણને ભગવાન કે સત્પુરુષ સજ્જન માણસો જેવા સાત્ત્વિક ગુણો દર્શાવે ત્યારે તેમનામાં દિવ્યભાવ જેવું જણાય છે, પરંતુ એમના સિવાય બીજા કોઈમાં ભગવાનપણાનો ભાવ ન હોય અને તેનામાં સાત્ત્વિક કે સજ્જન માણસ જેવો જ ભાવ હોય તો તેને દિવ્યભાવ ન કહી શકાય. કારણ કે સાત્ત્વિકતા પણ એક પ્રકારનો મનુષ્યભાવ જ છે. ભગવાન કે સત્પુરુષના ગુણો કે ચરિત્રો તો ત્રિગુણાતીત છે, અલૌકિક છે, આ લોકમાં કોઈ તેમના જેવું નથી એવા ભાવથી કોઈની સાથે તુલના કર્યા વગર જ્યારે અમાયિકભાવ જાગે ત્યારે સમજવું કે દિવ્યભાવની સાચી દિશા જડી છે.

મે દિવ્યમ્ પ્રત્યક્ષમાં દિવ્યભાવ

મારાં જન્મ અને કર્મ દિવ્ય છે એમ અહીં મારાં એ શબ્દ સીધો જ અર્જુનની સામે પ્રત્યક્ષ નયનગોચર સ્વરૂપનો અર્થબોધ કરાવે છે. ભગવાનના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપમાં દિવ્યભાવ રાખવો તે ગૂઢાર્થ અહીં સમાયેલો છે. પરોક્ષમાં દિવ્યભાવ કદાચ સમજાઈ જાય. પણ પ્રત્યક્ષમાં સમજવું અઘરું પડી જાય છે. ઘણીવાર આપણે પરોક્ષ અવતારોનાં ચરિત્રો સાંભળીએ છીએ ત્યારે આનંદિત થઈએ છીએ. પરંતુ તેવી જ ઘટનાઓ જો પ્રગટ સ્વરૂપમાં બને તો વિચારો ડગમગી

જાય. આથી ભગવદ્ગીતાએ પ્રગટ ભગવાનના સ્વરૂપમાં દિવ્યભાવ રાખવાનો ગર્ભિત ઉપદેશ કર્યો છે. પરોક્ષનાં ચરિત્રો સાંભળે તો આનંદિત થઈ ડોલતો જાય ને સાંભળતો જાય, પણ નજર સામે ચરિત્ર થાય ત્યારે વિચારો ડગમગી જાય.

મનુષ્યભાવમાં દિવ્યભાવનો આ સિદ્ધાંત જે વખતે જે રૂપે ભગવાન પ્રગટ હોય તે સ્વરૂપમાં સમજવાનો હોય છે. જેમ કે ભગવાન જ્યારે કોઈ અન્ય ચેતનને વિષે અનુપ્રવેશ કરીને અવતાર ધારણ કરે ત્યારે તે અવતારોને વિષે દિવ્યભાવ રાખવાનો હોય છે. ભગવાન દિવ્ય છે તેથી તેમના અવતારોમાં દિવ્યભાવ રાખવો અનિવાર્ય છે. જેમ કે આપણાં શાસ્ત્રોમાં અવતારોની કથાઓ ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો દાખલો લઈએ તો તેમના સમયમાં ગોપીઓએ તેમનાં મનુષ્યચરિત્રોમાં દિવ્યભાવ રાખી પોતાના પ્રિયતમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને રાજી કર્યા.

વળી, તે જ ભગવાન જ્યારે કોઈ અન્ય ચેતનને વિષે અનુપ્રવેશ કર્યા વગર જ સાક્ષાત્ પોતાની ઈચ્છાથી મનુષ્યરૂપે અવતરે તે મનુષ્યસ્વરૂપમાં દિવ્યભાવ દેઢ કરવાનો હોય છે. જેમ કે પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ ભગવાન પોતે જ સ્વયં મનુષ્યરૂપ ધારી આ બ્રહ્માંડમાં પધાર્યા. તેમના સમયમાં તેમના આશ્રિત સંતો-ભક્તોએ તેમને વિષે દિવ્યભાવ દેઢ કર્યો. મનુષ્યચરિત્રો જોયાં, તેમની ઉપસ્થિતિમાં જ તેનો આનંદ લીધો, તેમની ઉપસ્થિતિમાં જ તેનું ગાન કર્યું, તેમની ઉપસ્થિતિમાં જ તેનાં કાવ્યો લખ્યાં અને પરમ કલ્યાણ મેળવ્યું.

અને ત્રીજું, એ જ ભગવાન જેમના દ્વારા અખંડ અને સમ્યક્ પ્રગટ રહે છે તેવા અક્ષરબ્રહ્મસ્વરૂપ ગુરુને વિષે દિવ્યભાવ રાખવાનો હોય છે. આ બ્રહ્મસ્વરૂપ ગુરુ નિત્ય માયાથી પર હોવાથી દિવ્ય તો છે જ, પરંતુ તેમના દ્વારા જ ભગવાન પોતાનું સંપૂર્ણ અલૌકિક સુખ સૌ આશ્રિતોને આપે છે તેથી આ બ્રહ્મસ્વરૂપ ગુરુ જ આપણા માટે ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ નયનગોચર વિચરતું સ્વરૂપ હોય છે. આ બ્રહ્મસ્વરૂપ ગુરુઓમાં ભગવાનનો અનુપ્રવેશ નથી, તેમાં તો ભગવાનનો નિત્ય અને સમ્યક્ નિવાસ છે. તેથી તેઓ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપ તુલ્ય છે. તેમનાં ચરિત્રોમાં દિવ્યભાવની દેઢતા કરવી તે પ્રત્યેક મુમુક્ષુ માટે અનિવાર્ય છે. મારાં જન્મ અને કર્મ દિવ્ય છે, એમ જે પ્રત્યક્ષ નયનગોચર સ્વરૂપનો નિર્દેશ કર્યો છે તે આવા બ્રહ્મસ્વરૂપ ગુરુઓનો નિર્દેશ છે. જેમ કે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં આજે લાખો બાઈ-ભાઈ સત્સંગીઓનો પરિવાર છે કે જેમને પરમ પૂજ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખ સ્વામી મહારાજ રૂપે ભગવાન સ્વામિનારાયણ પ્રગટ મળ્યા. તેમને વિષે દિવ્યભાવ રાખ્યો. અને તેમનાં દિવ્ય જીવન-કાર્યોનો અદ્ભુત દિવ્ય લાભ લઈ પૂર્ણકામ થયા. તે જ રીતે આજે પણ દિવ્યતાનો પ્રવાહ એવો ને એવો જ આપણને સૌને પરમ પૂજ્ય પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહંત સ્વામી મહારાજ રૂપે લાભાન્વિત કરી રહ્યો છે, અને આપણને સૌને એ દિવ્યતાનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે. આમ, મનુષ્યરૂપે અવતરેલા સ્વયં પરમાત્મામાં, તેમના અનુપ્રવેશ દ્વારા થયેલા અવતારોમાં તથા તેમના અખંડધારક બ્રહ્મસ્વરૂપ ગુરુઓમાં દિવ્યભાવ રાખવો તેમ અહીંનો ઉપદેશ છે.

મનુષ્ય સ્વરૂપમાં દિવ્યભાવ રાખવાની વાત ભગવદ્- ગીતામાં ખૂબ સંક્ષેપમાં કહી છે, પરંતુ સ્વામિનારાયણ ભગવાને પોતાના ઉપદેશોમાં તેને સવિસ્તર અને સંપૂર્ણ રીતે ઉદ્ઘાટિત કરી છે. તેનાં વિવિધ પાસાં ઉજાગર કર્યા છે. સંભવિત આશંકાઓને પ્રદર્શિત કરીને તેનાં સચોટ અને શાસ્ત્ર સંમત સમાધાન પણ આપ્યાં છે.

વૈત્તિ તત્ત્વતઃ તત્ત્વે કરીને જાણે

દિવ્યતાની અહીં કેવળ માહિતી નથી આપી. પરંતુ તેને આત્મસાત્ કરવા ઉપર ભાર આપ્યો છે. એવં યો વૈત્તિ તત્ત્વતઃ એમ કહીને આ ઉપદેશ કેવળ સાંભળવા પૂરતો ન રહી જાય તેનું ધ્યાન રાખ્યું છે. જોરદ્ધ એટલે આ પ્રમાણે. આ શબ્દ ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કયા પ્રકારનો હોવો જોઈએ તે સૂચવે છે. પ્રગટ ભગવાનનાં જન્મ અને કર્મ દિવ્ય છે એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરવો તેમ આ શબ્દનું તાત્પર્ય છે. તત્ત્વતઃ એટલે યથાર્થ અને સંપૂર્ણ. જેમ છે તેમ. કોઈ પણ પ્રકારના પોતાની બુદ્ધિના અભિપ્રાયો ભેળવ્યા વગર. અને વૈત્તિ એટલે આત્મસાત્ કરે. અંતર કબૂલ કરે. અનુભવ થાય. કેવળ બોલતો ન હોય પણ સ્વીકારતો હોય. માનતો હોય. જે રીતે અહીં દિવ્યભાવ સમજવાનો કહ્યો છે તે રીતે ન સમજે, સંપૂર્ણ ન સમજે, જેમ છે તેમ ન સમજે અને આત્મસાત્ ન કરે તો તે પરમ ફળથી વંચિત રહી જાય અથવા તો વિપરીત ફળને પામે તેથી ઉપરોક્ત વાત કરી. સાથે સાથે દિવ્યભાવ તાત્વિક સિદ્ધાંત છે તે સમજાવ્યું. હવે દિવ્યતાના આ સિદ્ધાંતને આ રીતે આત્મસાત્ કરનાર કેવું ફળ પામે તે વાત કરે છે.

ફળશ્રુતિ

પુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિ જન્મ ટળે, પ્રભુ મળે

દિવ્યભાવના ઉપાસકને અહીં બે ફળ દર્શાવ્યાં છે. પ્રથમ ફળ ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ - આ દેહ પડે પછી ફરી જન્મ નહીં લેવાનો. છેલ્લો જન્મ થઈ જાય. ભવબંધન છૂટે. સંસાર ટળી જાય. અને બીજું ફળ મામેતિ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય.

દિવ્યતાનાં ફળ પણ કેવાં દિવ્ય! જગતમાં સાધના માત્ર પરમ મુક્તિ માટે થાય છે. દિવ્યભાવ તેનો સરળ અને સચોટ ઉપાય છે. બીજા કરોડો સાધન કરે પણ છેલ્લો જન્મ ન પણ થાય પણ દિવ્યભાવ રાખે તો કાંઈ કરવાનું રહે નહીં. ભગવાન સર્વશ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે. અનમોલ છે. દિવ્યભાવ આપણને સર્વશ્રેષ્ઠ વસ્તુની ભેટ આપે છે. દિવ્યભાવની આ તાકાત છે.

ભગવાન સ્વામિનારાયણે પણ કહ્યું કે ભગવાનનાં પ્રાકૃત ચરિત્રોમાં દિવ્યભાવ રાખવો એ જ ભક્તિ છે, આવી ભક્તિ કરનાર જ ભક્ત કહેવાય અને તે જ પરમપદને પામે છે (વચનામૃત ગદડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૦). અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી મહારાજે પણ આ વાતમાં સાખ્ય પૂરી છે. તેમણે કહ્યું કે પ્રગટ ભગવાનને નિર્દોષ સમજ્યેથી કાંઈ કરવું બાકી રહેતું નથી (સ્વામીની વાતો ૫/૧૨૫).

જેવો જાણે તેવો થાય

ફરી આ જ દિવ્યતાના દોરને આગળ વધારતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:

ન માં કર્માણિ લિમ્પન્તિ ન મે કર્મફલે સ્પૃહા ।

एवं यो मामभिजानाति न स कर्मभिर्बध्यते ॥

અર્થાત્ મને કર્મો લેપતાં નથી. અને વળી મને કર્મફળમાં સ્પૃહા પણ નથી. જે મને આ રીતે જાણે છે તે પણ કર્મથી બંધાતો નથી (ગીતા ૪/૧૪).

જેવો જાણે તેવો થાય એ સિદ્ધાંત અહીં કહ્યો છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન ગમે તેવાં કર્મો કરે, છતાં તેમને કર્મના પાશ લાગતા નથી, તેમને કર્મફળમાં આસક્તિ પણ નથી એમ દિવ્યભાવ રાખનાર ભક્ત પોતે જ દિવ્ય બની ગયો. કર્મપાશ ટાળવા કર્મો સાથે માથાકૂટ કરવાની જરૂર નથી. પ્રગટ ભગવાનનાં કર્મોમાં દિવ્યભાવ રાખે એટલે કર્મના પાશ એની મેળે ટળી જાય એમ અહીં દિવ્યભાવની કરામત ઉજાગર થઈ છે.

ભગવાન સ્વામિનારાયણે પણ જેવો જાણે એવો થાય એ નિયમ સમજાવ્યો છે. તેમણે કહ્યું કે જે ભગવાનને દિવ્ય અને માયાથી પર સમજે તે માયાથી નિવૃત્ત થાય છે (વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ ૭), ભગવાનને અતિશય નિર્દોષ સમજે તો પોતે પણ અતિશય નિર્દોષ થઈ જાય (વચનામૃત ગદડા પ્રથમ પ્રકરણ ૨૪).

ઉપસંહાર

આ રીતે દિવ્યભાવનો દીપ અહીં પ્રગટાવ્યો છે. જે આ દીપકને પોતાના આત્મામાં પધરાવશે તેનું જીવન દિવ્યતાથી ઝળહળી ઊઠશે. મનુષ્યભાવનો અંધકાર દૂર થઈ જશે.

આપણે પરમ ભાગ્યશાળી છીએ કે ગુરુહરિ પ્રમુખસ્વામી મહારાજનો પ્રત્યક્ષ લાભ લીધો અને આજે ગુરુહરિ મહંત સ્વામી મહારાજનો લાભ લઈ રહ્યા છીએ. તેઓનું સઘળું નિર્દોષ છે, કલ્યાણકારી છે, દિવ્ય છે તેમ સમજીએ એટલે દિવ્યભાવનો દીવો પ્રગટી ગયો, આ શ્લોકનું રહસ્ય સમજાઈ ગયું જાણવું.

અસ્તુ. ♦

નિબંધ-૨ :

શિકાગો ખાતે પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહંત સ્વામીનો સત્સંગ લાભ

Satsang with Pragat Brahmaswarup Mahant Swami in Chicago

તા. ૭-૭-૨૦૧૭ના રોજ સ્વામીશ્રી એટલાન્ટાથી સૌની વિદાય લઈ હવાઈ જહાજ મારફતે શિકાગો પધાર્યા. અહીંના બી.એ.પી.એસ. મંદિરના કલાત્મક પ્રવેશદ્વારમાં સ્વામીશ્રીએ પ્રવેશ કર્યો તે સાથે જ ‘આવો પધારો રે, મહંત સ્વામી મહારાજ...’ સ્વાગતગીત પર બાળકો-યુવકોએ ઉમંગભેર નૃત્ય કરી સ્વામીશ્રીને આવકાર્યા. મંદિરમાં ‘સત્પુરુષની પરંપરા અવિનાશી છે’ એ થીમ સાથે પૂરેલી ચોખાની રંગોળી પર દૃષ્ટિ કરી. આજે ગુરુહરિના આગમન નિમિત્તે ઘણા હરિભક્તોએ ૮૪ કલાકના નિર્જળ ઉપવાસ કર્યા હતા તે સૌ પર અમીદૃષ્ટિ કરીને વિશેષ રાજીપો દર્શાવ્યો.

તા. ૮-૭-૨૦૧૭ના રોજ સ્વામીશ્રીએ, સુવર્ણરસિત શ્રી નીલકંઠવર્ણીની પ્રમુખસ્વામી મહારાજે પ્રતિષ્ઠિત કરેલી મૂર્તિનું પૂજન કરી, આરતી ઉતારી, અભિષેક કરીને પ્રાર્થના કરી હતી. અહીં યોજાયેલા સમૂહલગ્ન નિમિત્તે સૌને આશીર્વાદ પાઠવ્યા હતા. વળી, ‘અક્ષરધામ મહોત્સવ’ નિમિત્તે અક્ષરધામના લોગોવાળા સોવેનિયર્સ, પાણીની બોટલ્સ, પેન્સિલ, ટી-શર્ટ વગેરે પ્રસાદીભૂત કરી આપ્યાં હતાં.

■ ગુરુપૂર્ણિમા

તા. ૮-૭-૨૦૧૭ ને ગુરુપૂર્ણિમાનો પરમ પવિત્ર ઉત્સવ પ્રગટ ગુરુવર્ય મહંત સ્વામી મહારાજના સાંનિધ્યમાં અમેરિકાના શિકાગો ખાતેના બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ મંદિરે ભક્તિભાવપૂર્વક ઊજવાયો હતો.

આજે પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રીની પ્રાતઃપૂજામાં અમેરિકાનાં દૂર દૂરનાં શહેરોમાંથી પણ ગુરુહરિનાં ચરણે અર્ધ્ય અર્પવા હરિભક્તો ઊમટ્યા હતા. વિશાળ સભામંડપ હરિભક્તોની મેદનીથી છલકાતો હતો. પ્રાતઃ પૂજા બાદ સૌ સંતો-હરિભક્તો વતી નારાયણમુનિદાસ સ્વામી અને જ્ઞાનપ્રિયદાસ સ્વામીએ પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રીને ભાલે અર્ચા કરીને ગુરુપૂજન કર્યું. પ્રાતઃપૂજાના અંતે સ્વામીશ્રીએ ભગવાન સ્વામિનારાયણના દિવ્ય જીવનની ચિત્રાત્મકગાથા ગાતાં ચિત્રગ્રંથ ‘ભગવાન સ્વામિનારાયણ: ચિત્ર-ચરિત્ર ગાથા’નું અમેરિકા ખાતે વિમોચન કર્યું.

આજના શુભ અવસરે ગુરુહરિએ આશીર્વર્ષા કરતાં જણાવ્યું: “આજે ગુરુપૂનમ છે. આખી દુનિયામાં ગુરુઓનું પૂજન થશે. ગુરુમાં જેવી સામર્થી હોય એવું શિષ્યમાં દૈવત આવે. આપણા ગુરુ અક્ષર છે, આપણને અક્ષરધામ પમાડે. બધામાં દિવ્યભાવ રાખવો એ સાચું ગુરુપૂજન. આપણે કોઈનો પણ અભાવ શા માટે લેવો? ભગવાન ને સંતના ગુણ ગાવા. અભાવની વાત, અવગુણની વાત છોડી દેવી. ગુરુને રાજી કરવા એ જ ગુરુપૂનમ. ગુરુમાં નિર્દોષબુદ્ધિ એટલે ગુરુપૂજન. આ રીતે કરીએ તો જ્યાં બેઠા હોઈએ ત્યાંથી ગુરુપૂજન થઈ ગયું.”

આજના ગુરુપૂર્ણિમા ઉત્સવની મુખ્ય સભા સાંજે યોજાઈ હતી. હરિકૃષ્ણ મહારાજને અંકમાં ધારીને સ્વામીશ્રી સુંદર કલાત્મક મયૂરરથમાં બિરાજી, સભાની બરાબર મધ્યમાંથી મુખ્ય ઉત્સવસભામાં પધાર્યા ત્યારે સ્વાગતગીત પર ભક્તિનૃત્ય કરીને યુવાવૃંદે ઉમંગભેર ગુરુહરિનું સ્વાગત કર્યું. ભક્તિસભર વાતાવરણ વચ્ચે સ્વામીશ્રી મુખ્ય મંચ પર રચાયેલા અર્ધગોળાકાર ઉપમંચ પર પધાર્યા અને હરિકૃષ્ણ મહારાજની આરતી ઉતારી. સૌએ હરિકૃષ્ણ મહારાજ તથા ગુરુહરિની સમૂહ આરતી ઉતારી. બાળ-કિશોર અને યુવામંડળે ‘હમ એક હૈં, એક હૈં... એકતા હૈ શક્તિ હમારી...’ ભક્તિગીત પર સુંદર નૃત્ય પ્રસ્તુત કર્યું.

અંતમાં ગુરુહરિએ સૌ પર અંતરના આશિષ વરસાવ્યા: “આપણે બધા એક થઈને રહીએ. કુટુંબમાં-પરિવારમાં.

આખા અમેરિકામાં અને આખા વિશ્વમાં આપણે કોઈ સાથે શત્રુભાવ નથી. બધા ભગવાનના બનાવેલા છે. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો. સંપ-સુહૃદભાવની વાત જીવમાં રાખજો. આપણે સત્સંગમાં આવ્યા છીએ. સત્સંગની આ સુરીત છે. મહારાજ-સ્વામી અને સત્પુરુષ મળ્યા છે. સીધી લીટીની આ સમજણ છે. એમાં જરાય શંકા રાખવી નહીં. શંકા થાય તો સુખ ન આવે. માટે મહારાજને પ્રાર્થના કરવી અને ગુરુમાં નિર્દોષબુદ્ધિ રાખવી.” અંતમાં સૌ વતી યજ્ઞવલ્લભદાસ સ્વામી અને શિકાગોના બી.એ.પી.એસ. મંદિરના કોઠારી પ્રિયસેવાદાસ સ્વામીએ સ્વામીશ્રીના ભાલે ચંદનનો ચાંદલો-અર્યા અને અક્ષત ચોડી ગુરુપૂજન કર્યું. બાદ ગુરુપૂજનના શ્લોક સાથે સંતોએ ગુરુહરિનાં ચરણોમાં પુષ્પાંજલિ સમર્પિત કરી. ગુરુપૂર્ણિમાના શુભ અવસરે ઉપસ્થિત તમામ ભક્તોએ પણ સમીપથી ગુરુહરિનાં ચરણોમાં મંત્રપુષ્પાંજલિ અર્પણ કરી ગુરુપૂજન કર્યું હતું.

તા. ૧૫-૭-૨૦૧૭ના રોજ અમેરિકાના મધ્ય-પશ્ચિમ વિસ્તારના ઈન્ડિયાનાપોલીસ તથા લૂઈસવીલ ખાતે બંધાનાર નવાં બી.એ.પી.એસ. સંકુલોના બાંધકામની ઈંટો પ્રસાદીભૂત કરી સ્વામીશ્રીએ તેની ખાતવિધિ કરી. વળી, અહીં સંતઆશ્રમની જમણી બાજુ બંધાનાર હવેલીની ભૂમિનું નિરીક્ષણ કરી, પુષ્પો છાંટી તે ભૂમિને પ્રસાદીભૂત કરી હતી.

■ ગુરુસ્મૃતિ દિન

તા. ૧૬-૭-૨૦૧૭નો દિવસ ‘પ્રમુખસ્વામી મહારાજ સ્મૃતિદિન’ તરીકે ઊજવાયો હતો. આ અવસરે સભામંચના મધ્યમાં કલાત્મક ‘પ્રમુખ મંદિરમ્’ રચવામાં આવ્યું હતું. તેની અંદર રાખવામાં આવેલા સ્ક્રીન પર પ્રમુખસ્વામી મહારાજની વિવિધ મનોહર છબીઓનાં દર્શન થઈ રહ્યાં હતાં. પાર્શ્વભૂમાં સારંગપુર મંદિરની પ્રતિકૃતિ શોભી રહી હતી. સ્વામીશ્રી મંચ પર પધારી, પ્રમુખસ્વામી મહારાજની છબિને વંદન કરતાં ‘પ્રમુખ મંદિરમ્’ની જમણી બાજુએ રચવામાં આવેલા ઉપમંચ પર બિરાજ્યા. આજની સભામાં ઈલિનોય રાજ્યના ગવર્નર શ્રી બ્રુસ રૌનર પધાર્યા હતા. શરૂઆતમાં ‘આનંદ ઉત્સવ થાય છે રે, યજ્ઞપુરુષને દ્વાર...’ વીડિયો દ્વારા પ્રમુખસ્વામી મહારાજે સારંગપુરમાં આપેલા અલભ્ય સત્સંગસુખની સ્મૃતિઓ જીવંત કરાઈ.

સ્મૃતિસભામાં ઉપસ્થિત મહાનુભાવોએ પ્રાસંગિક ઉદ્બોધનો કર્યાં હતાં. આ સાથે સ્કમ્બર્ગ નગરના મેયર શ્રી એલ લાર્સને ૧૩મી ઓગસ્ટને ‘પ્રમુખસ્વામી મહારાજ ડે’ જાહેર કરીને સ્વામીશ્રીને સ્કમ્બર્ગ શહેરની ચાવી (‘કી ટુ ધ સિટી’) અર્પણ કરી હતી. હેનવર પાર્ક નગરના મેયર શ્રી રોડની કેગે ૮મી જુલાઈને ‘મહંત સ્વામી મહારાજ ડે’ તરીકે જાહેર કર્યો. નેપરવીલ સિટીના મેયર શ્રી સ્ટીવ શિરિકો તથા કિષ્ના બંસલે સ્વામીશ્રીને શહેરની ચાવી (‘કી ટુ ધ સિટી’) અર્પણ કરીને પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રીનું બહુમાન કર્યું હતું.

બાદ ગવર્નર શ્રી બ્રુસ રૌનરે હાર પહેરાવી સ્વામીશ્રીનું સન્માન કર્યું. ‘પ્રમુખ મંદિરમ્’ સમક્ષ પધારીને સ્વામીશ્રીએ હરિકૃષ્ણ મહારાજ અને ગુરુહરિ પ્રમુખસ્વામી મહારાજની આરતી ઉતારી ગુરુભક્તિઅર્થ અર્પ્યું.

ગુરુહરિ પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં અનંત ઋણની સ્મૃતિ સાથે આજનો દિવસ ‘ગુરુભક્તિ દિન’ તરીકે પણ ઊજવાઈ રહ્યો હતો. સંગીતજ્ઞ હરિભક્તોએ અક્ષરજીવનદાસ સ્વામી લિખિત ‘પ્રમુખસ્વામી ઋણ તમારું કદી ચૂકવાશે નહીં...’ કીર્તનનું ગાન કરીને સમગ્ર સભાજનોને ગુરુઋણ- સ્મૃતિમાં ગરકાવ કરી દીધા. બાલ-યુવાવૃંદે ‘ઋણ તમારું અનંત છે અમ મસ્તક ધરીએ, પ્રમુખસ્વામી જન્મ-શતાબ્દીએ અમ પ્રાણ પાથરીએ...’ નૃત્યગીત પર ગુરુહરિ પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં ચરણોમાં નૃત્યાંજલિ અર્પણ કરી. આ ભક્તિનૃત્યની ચરમસીમાએ સ્વામીશ્રીએ બી.એ.પી.એસ.ની ધજા ફરકાવીને પ્રમુખસ્વામી મહારાજના શતાબ્દી મહોત્સવનો જાણે ઉદ્ઘોષ કરી દીધો. ત્યારબાદ થોડા દિવસો બાદ મિસિસિપી નદીમાં વિસર્જિત થનારા પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં અસ્થિપુષ્પોનું સ્વામીશ્રીએ પૂજન કર્યું.

‘પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું અનંત ઋણ કેવી રીતે ચૂકવીએ’ આશીર્વાદરૂપે તેની સમજ આપતાં સ્વામીશ્રીએ જણાવ્યું: ‘શ્રીજીમહારાજ, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી ને પ્રમુખસ્વામી મહારાજ આ પૃથ્વી પર આવ્યા ને એકાંતિક ધર્મના પ્રવર્તન માટે ઘણું કાર્ય કર્યું. એકાંતિક ધર્મની વાત શાસ્ત્રોમાં હતી પણ વેરાયેલી હતી. મહારાજ-સ્વામીની ઉપાસના વગર એકાંતિક ધર્મ સિદ્ધ ન થાય. સ્વામી સ્વરૂપ થઈએ તો જ મહારાજનું યથાર્થ ભજન થાય. આપણા હાથમાં આ વાત આવી છે. માટે આપણે તો એમના ભક્ત થવું. એકાંતિક ન થઈએ તો એ આપણી કાયપ રહી જાય ને મહારાજનો ફેરો અફળ જાય. માટે એકાંતિક ભક્ત થવું જ છે. એકાંતિક ભક્ત થઈએ તો ઋણ ચૂકવ્યું કહેવાય. આપણે અહીં સુધી પહોંચવાનું

છે. ભગવાનને અર્થે કર્યું એ જ ખરું છે. માટે આપણે મહારાજ-સ્વામી અને સત્પુરુષમાં રાચીએ. એમની જ નિષ્ઠા, વાતો, ચિંતવન થાય અને બીજા કોઈનો ભાર ન પડે તો રોજ જયંતી છે. તિથિ પ્રમાણે જયંતી ઊજવીએ તે કરવાનું છે. પણ એમાંય આ ભાવ આવવો જોઈએ. મહિમા-ગુણગ્રહણ-દિવ્યભાવ રાખીએ. કોઈનોય અભાવ-અવગુણ તો લેવો જ નહીં - તે જયંતી. ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ કહ્યું, ‘બાપાનો શતાબ્દી મહોત્સવ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ કરવો છે’ એમાં પણ એકાંતિક ભક્તનો ભાવ લાવવાનો છે.’

આશીર્વાચનમાં સ્વામીશ્રીએ પ્રમુખસ્વામી મહારાજની જન્મ શતાબ્દી ઊજવવાની સાચી રીત શીખવી વિદાય લીધી. બાદ પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં અસ્થિપુષ્પોનું સૌ હરિભક્તોએ પણ અક્ષતથી પૂજન-અર્ચન કર્યું હતું.

વળી, આજે સવારે સ્વામીશ્રીના સાંનિધ્યમાં હરિભક્તોએ હરિકૃષ્ણ મહારાજની તુલાવિધિ કરીને વિશેષ ભક્તિઅર્થ અર્પણ કર્યું હતું. તા. ૧૭-૭-૨૦૧૭ના રોજ સ્વામીશ્રીએ મીલવોકી મંદિરના નૂતન સિંહાસનને પુષ્પ પધરાવીને પ્રસાદીભૂત કર્યું. તથા સ્ટર્લિંગ હાઈટ્સ નગરના મંદિરની પ્રતિકૃતિ દૃષ્ટિ-પ્રસાદીભૂત કરી હતી. આમ, સતત ૧૨ દિવસ સુધી અદ્ભુત આધ્યાત્મિક લાભ આપીને અમેરિકાના મધ્ય-પશ્ચિમ વિસ્તારના હજારો હરિભક્તોને ધન્યતાથી છલકાવી દીધા હતા. તા. ૧૮-૭-૨૦૧૭ના રોજ સ્વામીશ્રી શિકાગોથી સૌની ભક્તિભરી વિદાય લઈ હવાઈ જહાજ દ્વારા કેનેડા ખાતેના ટોરન્ટો મહાનગર ખાતે પધાર્યા હતા. ♦

‘મારું મોટું સદ્ભાગ્ય છે. મારા જીવનની શ્રેષ્ઠ પળોમાંની એક પળ આજની પળ છે કે જ્યારે આધ્યાત્મિક ગુરુ પરમ પૂજ્ય મહંત સ્વામી મહારાજ સાથે મારી મુલાકાત થઈ. આજે આપણે સૌ આપણાં સહિયારાં મૂલ્યોને ઊજવવા એકત્રિત થયા છીએ. આ પૃથ્વી ઉપર આપણે સૌ એકબીજાને મદદરૂપ થવા માટે આવ્યા છીએ. સંપ-એકતા અને દાસાનુદાસ જેવા આધ્યાત્મિક આદર્શો માટે. ‘બીજાના સુખમાં આપણું સુખ સમાયેલું છે.’ - પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના એ સંદેશને આપણે ઊજવીએ છીએ. આવા મહાન સંતની સ્મૃતિમાં અમે ઈલિનોય રાજ્યમાં ૧૩મી ઓગસ્ટ ૨૦૧૭ના દિવસને ‘પ્રમુખસ્વામી મહારાજ ડે’ તરીકે જાહેર કરતાં ગૌરવ અનુભવીએ છીએ.

— શ્રી બ્રુસ રૌનર
ગવર્નર, ઈલિનોય રાજ્ય

‘બાર્ટલેટ નગર અને બી.એ.પી.એસ. વચ્ચે એક પ્રબળ સંબંધ છે. બી.એ.પી.એસ. સંસ્થાએ બાર્ટલેટ અને અમારા સમુદાય માટે જે કર્યું છે તેના વિશે હું જેટલું કહીશ એટલું ઓછું છે. આથી, આ મંદિરના સર્જક પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પ્રત્યે આભારની લાગણી દર્શાવતાં અમે તા. ૮મી જુલાઈ ૨૦૧૭ના દિનને ‘મહંત સ્વામી મહારાજ ડે’ તરીકે જાહેર કરીને પૂજ્ય સ્વામીશ્રીને શહેરની ચાવી(‘કી ટુ ધ સિટી’) અર્પણ કરી તેમનું બહુમાન કરતાં ગર્વ અનુભવીએ છીએ.

— શ્રી કેવિન વોલેસ
મેયર, બાર્ટલેટ નગર

♦

નિબંધ-૩ :

ઉપનિષદોમાં નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મ Upanishads on the human form of Akshabrahman

■ સાધુ ભદ્રેશદાસ (ષડ્દર્શનાચાર્ય, પીએચ.ડી., ડી.લીટ)

પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ આ લોકમાં અવતરે છે. આપણા જેવું મનુષ્ય શરીર ધારણ કરે છે.
પોતાના આશ્રિતોને આનંદ પમાડે છે અને આત્યંતિક મુક્તિ પમાડે છે.
આ એમની અપાર કરુણા છે. આપણાં સનાતન શાસ્ત્રોમાં આ વાત વારંવાર પ્રતિપાદિત થઈ છે. પુરુષોત્તમ
પરબ્રહ્મની જેમ, તેમની ઇચ્છાથી અક્ષરબ્રહ્મ પણ આ લોકમાં પધારે છે,
મનુષ્ય શરીર ધારણ કરે છે, પોતાના દૃઢ પ્રસંગ દ્વારા આશ્રિતોમાં
પોતાના દિવ્ય ગુણો પ્રગટાવે છે, પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનો ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય દૃઢ કરાવે છે.
પરમ સુખનો અનુભવ કરાવે છે અને આત્યંતિક મોક્ષ પમાડે છે. અક્ષરબ્રહ્મ દ્વારા પરમાત્માની પ્રાપ્તિની
આ વાત સનાતન ધર્મના અતિ મહત્ત્વપૂર્ણ શાસ્ત્રોમાં પણ એટલી જ વ્યાપકપણે પ્રતિપાદિત થઈ છે. પ્રસ્તુત
લેખમાં પ્રસ્થાનત્રયી, કહેતાં ઉપનિષદો, ભગવદ્ગીતા તથા બ્રહ્મસૂત્ર દ્વારા આ વિષયે થયેલ
પ્રતિપાદન અંગે કેટલીક માહિતી મેળવીએ...

■ ઉપનિષદોમાં નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મ

■ તદેજતિ - એ અક્ષરબ્રહ્મ અવતરે છે.

ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ શુક્લ યજુર્વેદનો એક ભાગ છે. આ ઉપનિષદમાં પરબ્રહ્મની સાથે અક્ષરબ્રહ્મનાં સ્વરૂપ, ગુણ, ઐશ્વર્યો વગેરેનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેના એક મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યું કે - ‘તદેજતિ’(ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ - ૫) ‘એજતિ’નો અર્થ છે : ગતિ કરવી, જવું, અવતરવું. પરબ્રહ્મ અને અક્ષરબ્રહ્મ બંને મુમુક્ષુઓના પરમ કલ્યાણ માટે જ્યાં મુમુક્ષુઓ વસે છે તે લોકમાં જાય છે, અવતરે છે એમ આ મંત્રનો અર્થ છે. અક્ષરબ્રહ્મ પણ આ લોકમાં અવતરે છે એ વિશેષ વાત અહીં સમજાય છે. મનુષ્યના કલ્યાણ માટે મનુષ્ય જેવા સજાતીય થવાનો અહીં મર્મ છે. આપણે સૌ મનુષ્ય છીએ એટલે પરબ્રહ્મની જેમ અક્ષરબ્રહ્મ પણ મનુષ્ય-શરીર ધારણ કરી આપણને સજાતીય થાય છે. તેથી આપણો અધ્યાત્મ પથ સરળ અને આનંદમય બને છે.

■ વરિષ્ઠં પ્રજાનામ્ -

પ્રત્યક્ષ અક્ષરબ્રહ્મ બને પરમ વરણીય

અથર્વવેદમાં આવેલા મુંડક ઉપનિષદના મંત્રો પણ નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મનો મહિમા સમજાવે છે. અંગિરા અને શૌનકના સંવાદ દ્વારા આ મહિમા ઉજાગર થયો છે. અંગિરાજીએ કહેલ ઉપદેશમંત્રના શબ્દો છે - ‘આવિઃ...એજત્ પ્રાણનિમિષચ્ચ યદેતજ્જાનથ...વરેણ્યં પરં વિજ્ઞાનાદ્ વરિષ્ઠં પ્રજાનામ્ । ...તદેતદ્ અક્ષરં બ્રહ્મ ।’ (મુંડક ઉપનિષદ ૨/૨/૧,૨).

‘આવિ:’ કહેતાં તે અક્ષરબ્રહ્મ આવિર્ભૂત થાય છે. અનેક આત્માઓના ઉદ્ધાર માટે તે તે બ્રહ્માંડોમાં મનુષ્યરૂપ ધારી પ્રગટ થાય છે. અને તે અક્ષરબ્રહ્મ ‘એજત્’ કહેતાં ગતિ કરે છે. ચાલે છે. વિચરણ કરે છે. ‘પ્રાણત્’ કહેતાં શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરે છે. અનંત આત્માઓની આત્યંતિક મુક્તિ માટે દિવ્ય જીવન ધારી રાખે છે. ‘નિમિષત્’ કહેતાં તે અક્ષરબ્રહ્મ આંખો પણ પટપટાવે છે. જુએ છે. આપણને સજાતીય થવા માનવદેહ ધરીને આપણી જેમ જ જોવું, બોલવું, ચાલવું, જમવું વગેરે સહજ ક્રિયાઓ કરે છે એમ તાત્પર્ય છે.

આ અક્ષરબ્રહ્મ મુમુક્ષુઓ માટે ‘વરેણ્યમ્’ એટલે કે વરણીય છે, સમર્પિત થવા યોગ્ય છે. પ્રાર્થનીય છે. શરણાગતિ લેવા યોગ્ય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ આ અક્ષરબ્રહ્મ તો ‘પ્રજાનાં વરિષ્ઠમ્’ કહેતાં સર્વ દેહધારીઓ માટે સર્વોત્કૃષ્ટ વરણીય, સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રાર્થનીય અને શરણાગતિનું સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાન છે. જેને તેને સમર્પિત ન થવાય. જેને તેને પ્રાર્થના ન કરાય. જેવા તેવાની શરણાગતિ ન લેવાય. શરણાગતિ માટે તો નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મ પાસે જવું પડે. સાચા મુમુક્ષુઓને સાચું સમર્પણસ્થાન મળી રહે તે માટે જ તો અક્ષરબ્રહ્મ આ લોકમાં પધારી આપણા સૌની વચ્ચે વિચરે છે એમ આ શબ્દોનો ધ્વનિતાર્થ છે.

■ ય: સર્વજ્ઞ: સર્વવિદ્ -

પ્રત્યક્ષ અક્ષરબ્રહ્મની સર્વજ્ઞતા

અક્ષરબ્રહ્મ જ સર્વોત્કૃષ્ટ વરણીય શા માટે? એ જિજ્ઞાસાને સંતોષતો એક શબ્દ અહીં સંભળાય છે - ‘વિજ્ઞાનાત્’ વિજ્ઞાન એટલે સાક્ષાત્કાર. પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ. સર્વની સર્વકાલીન, સર્વાંગસંપૂર્ણ અને યથાર્થ પ્રત્યક્ષાનુભૂતિ. અક્ષરબ્રહ્મ બધું જાણે છે. જીવને જાણે છે. જગતને જાણે છે. જગદીશને જાણે છે. બંધન જાણે છે. બંધનનાં પરિણામો જાણે છે. બંધનથી મુક્તિનાં સાધન જાણે છે. સાધનાનુષ્ઠાનની પદ્ધતિ જાણે છે. કયા મુમુક્ષુએ કઈ સાધના કરવી જોઈએ?, કયો મુમુક્ષુ કઈ સાધના કરી શકશે? વગેરે બધું જ તેઓ પ્રત્યક્ષપણે જાણે છે. એટલે જ તો આગળ જતાં એક મંત્રમાં અંગિરા પ્રત્યક્ષ અક્ષરબ્રહ્મની આ વિશેષતા જણાવતાં બોલી ઊઠ્યા છે કે ‘ય: સર્વજ્ઞ: સર્વવિદ્ યસ્યૈષ મહિમા ભુવિ।’ અક્ષરબ્રહ્મ સર્વજ્ઞ છે. બધું જાણે છે. એમનો આ મહિમા આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. (મુંડક ઉપનિષદ ૨/૨/૭) વાત સાચી છે. તેઓ જેવું અને જેટલું જાણે છે તેવું અને તેટલું આ સંસારમાં કોઈ જાણતું નથી. તેમણે ક્યાંયથી માહિતી મેળવવાની હોતી નથી. કોઈ અનુમાન કરવાની પણ જરૂર પડતી નથી. બધું જ પ્રત્યક્ષ હોય છે. ટૂંકમાં કહેવું હોય તો કહેવાય કે મનુષ્યરૂપે વિચરતું અક્ષરબ્રહ્મ બ્રહ્મવિદ્યાનું મૂર્તિમાન સ્વરૂપ છે. આથી જ આ અક્ષરબ્રહ્મ ‘પ્રજાનાં વરિષ્ઠમ્’ કહેતાં આપણા સૌ માટે શરણાગતિનું સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાન બની રહે છે એમ આ ઉપનિષદમાં સમજાવ્યું છે.

વળી, આ મંત્રમાં અંગિરા કહે છે - ‘ઐતજ્ઞાનથ’ કહેતાં હે શિષ્યો ! તમે બધા મેં કહ્યું તે રીતે અક્ષરબ્રહ્મના મનુષ્યસ્વરૂપને પણ ઓળખજો. રખેને એ સમજવાનું રહી જાય !

■ તમેવૈકં જાનથાત્માનમ્ -

પ્રત્યક્ષ અક્ષરને જ જાણો આત્મા

અક્ષરબ્રહ્મ અંગે આટલું કહીને પણ મહર્ષિ અંગિરા અટક્યા નથી. તેમણે નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મને ઓળખી તેમની સાથે જોડાઈ જવા ઉપર ભાર પણ મૂક્યો છે. મંત્ર આ પ્રમાણે છે - ‘તમેવૈકં જાનથાત્માનમ્ અન્યા વાચો વિમુચ્ચથ।’ અર્થાત્ હે વહાલા શિષ્યો ! બીજી બધી વાતો મૂકો અને એકમાત્ર આ અક્ષરબ્રહ્મને જ તમે તમારો આત્મા જાણો(મુંડક ઉપનિષદ ૨/૨/૫). આ આજ્ઞા છે, આદેશ છે. માત્ર સૂચન નથી. પોતાના આત્માની અક્ષરબ્રહ્મ સંગાથે એકતા કરવાનો આદેશ છે. અક્ષર સંગાથે આત્મબુદ્ધિનો આદેશ છે. હું અક્ષર છું, બ્રહ્મ છું, આ મનુષ્યરૂપે વિચરતું અક્ષરબ્રહ્મ મારું સ્વરૂપ છે - એમ નિરંતર અનુસંધાન કરવાનો આદેશ છે. તેમનામાં ઓતપ્રોત થઈ જવાનો આદેશ છે. તેમનો દૃઢ પ્રસંગ કરવાનો આદેશ છે. આદેશની સાથે સાથે આગ્રહ પણ છે. બીજી બધી વાતો બંધ કરવાની આજ્ઞા પણ એટલે જ કરી છે. બીજી વાતો કરવામાં, રખેને આ અક્ષરબ્રહ્મ નયનગોચર થઈ આપણા સૌની વચ્ચે વિચરે છે તે સમજવાનું રહી જાય એવી દહેશત છે.

વળી, આત્માની એકતા કરવાની વાત આવી તો તમેવૈકં જાનથાત્માનમ્ એ એક માત્ર અક્ષરબ્રહ્મને જ પોતાનો

આત્મા જાણો એમ કહ્યું. બીજા કોઈની વાત ન કરી. વાત ન કરી એટલું જ નહીં. તમ્ એવં એકં શબ્દ મૂકીને બીજાની ના પાડી દીધી. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કેટલો અગત્યનો આ આદેશ છે ! આત્મબુદ્ધિ જેવી કોઈ સાધના નથી. આત્મબુદ્ધિ જેવી કોઈ સિદ્ધિ પણ નથી. એટલે એ કરવામાં ધ્યાન રાખવું પડે. મનુષ્યરૂપે વિચરતા અક્ષરબ્રહ્મ સિવાય બીજે ક્યાંય આપણા આત્માને ન જોડાય. કોઈ મુક્તમાં પણ નહીં એમ ચોખ્ખો વિવેક સમજાવ્યો.

■ શ્રોત્રિયં બ્રહ્મ નિષ્ઠમ્ - બ્રહ્મ જ સાચા ગુરુ

એટલે જ તો જ્યારે બ્રહ્મવિદ્યાના સાક્ષાત્કાર માટે ગુરુ કરવાની વાત આવી ત્યારે આ મુંડક ઉપનિષદમાં અક્ષરબ્રહ્મને જ યાદ કર્યા છે. મહર્ષિ અંગિરા કહે છે - एतद् विज्ञानार्थं स गुरुम् एवाभिगच्छेत् समित्पाणिः શ્રોત્રિયં બ્રહ્મ નિષ્ઠમ્ (મુંડક ઉપનિષદ ૧-૨-૧૨) અર્થાત્ બ્રહ્મવિદ્યાનો સાક્ષાત્કાર પામવા ગુરુ પાસે જવું જ પડે. અને તે ગુરુ પણ કોણ થઈ શકે ? જે શ્રોત્રિયમ્ કહેતાં સર્વ શાસ્ત્રનાં રહસ્યોનો સાક્ષાત્કાર ધરાવતા હોય, જે પશ્ચિષ્ઠ કહેતાં પોતે સાક્ષાત્ અક્ષરબ્રહ્મ હોય અને નિષ્ઠમ્ કહેતાં પરબ્રહ્મમાં નિત્ય સ્થિતિ, નિષ્ઠા ધરાવતા હોય. ધ્યાન ખેંચે તેવી એક મહત્વની બાબત અહીં કહેવાઈ છે. ગુરુને અક્ષરબ્રહ્મ સમજવા એમ નથી કહ્યું, પરંતુ અક્ષરબ્રહ્મને જ ગુરુ સમજવા તેમ કહ્યું છે. આનો અર્થ એ થયો કે મનુષ્યરૂપે વિચરતા અક્ષરબ્રહ્મ સિવાય બીજા કોઈને ગુરુ થવાનો અધિકાર જ નથી. બ્રહ્મભાવ પામેલા-પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર પામેલા મુક્તને પણ નહીં. બ્રહ્મવિદ્યા પામવાની આ શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થા છે. હા, બ્રહ્મવિદ્યા સિવાય બીજી બધી વિદ્યાઓમાં ભલે ને જેને ગુરુ થવું હોય તે થાય. બ્રહ્મવિદ્યાના સાક્ષાત્કાર માટેના ગુરુ તો એક અક્ષરબ્રહ્મ જ થઈ શકે, બીજા કોઈ નહીં. આપણે બીજાને કરાય પણ નહીં એમ આ ઉપનિષદમાં મહર્ષિ અંગિરા વારંવાર ગૂઢ મર્મ કહી રહ્યા છે.

બ્રહ્મવિદ્યાનો સાક્ષાત્કાર એટલે અક્ષરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર, પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. જે આ સાક્ષાત્કાર પામે છે તેને બ્રાહ્મી સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે. અને બ્રહ્મરૂપ એવા પોતાના આત્માને વિષે પરબ્રહ્મની સતત અનુભૂતિ થયા કરે છે. હવે આ પ્રકારે બ્રહ્મવિદ્યાનો સાક્ષાત્કાર પામવા પ્રગટ અક્ષરબ્રહ્મને ઓળખ્યા વગર છૂટકો નથી, તેમનામાં આત્મબુદ્ધિ કર્યા વગર છૂટકો નથી - એ વાત મહર્ષિ અંગિરા સ્પષ્ટપણે સમજે છે, તેથી તેઓ આવો આગ્રહ દર્શાવે છે. તેઓને પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિમાં આવતા અવરોધોનો ખ્યાલ છે. સંસારસાગરની ભીષણતાનો ખ્યાલ છે. મોહમાયારૂપી ભમરીઓની વિનાશકતા જાણે છે. કામ-ક્રોધાદિ સ્વભાવોની વશીકરણ શક્તિને જાણે છે. આ બધાથી બચવા તેથી પણ શક્તિશાળી કોઈ મળવું જોઈએ. અક્ષરબ્રહ્મ એવા શક્તિશાળી છે. સદાય માયાથી પર છે. તેઓ સ્વભાવને વશ નથી, પરંતુ સ્વભાવો તેમને વશ વર્તે છે. આમ વિચારી મહર્ષિ અંગિરા કહે છે - અમૃતસ્યૈષ સેતુઃ અર્થાત્ આ નયનગોચર અક્ષરબ્રહ્મ અમૃતમય પરબ્રહ્મને પામવાનો સેતુ છે (મુંડક ઉપનિષદ, ૨-૨-૫). સેતુ જેમ એક કિનારાથી બીજા કિનારે સહેલાઈથી પહોંચવાનું માધ્યમ બની જાય છે, તેમ અક્ષરબ્રહ્મ પણ મનુષ્યરૂપે આ લોકમાં પધારી આપણા માટે સેતુની ભૂમિકા ભજવે છે. આપણને માયામાં ડૂબતા બચાવે છે. સંસાર પાર લઈ જાય છે અને પરમાત્માનો મેળાપ કરાવી આપે છે.

આવી જ વાત કઠ ઉપનિષદમાં યમરાજે નચિકેતાને સમજાવી છે. ત્યાં કહ્યું - ‘યઃ સેતુરીજાનાનામ્ અક્ષરં બ્રહ્મ યત્ પરમ્ । અભયં તિતીર્ષતાં પારં નાચિકેતં શકેમહિ ॥’ (કઠ ઉપનિષદ, ૩/૨).

આ જ સિદ્ધાંત શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં એક જુદા દૃષ્ટાંતથી સમજાવવામાં આવ્યો છે. ત્યાં કહ્યું - ‘બ્રહ્મોડુપેન પ્રતરેત વિદ્વાન્ સ્રોતાંસિ સર્વાણિ ભયાવહાનિ ।’ અર્થાત્ બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે અક્ષરબ્રહ્મરૂપી નૌકાનો આશરો લઈ આ ભયંકર માયાના પ્રવાહને તરી જવું. (શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ ૨/૮)

આમ મનુષ્યદેહ ધારીને આપણા સૌની વચ્ચે વિચરતા અક્ષરબ્રહ્મનો મહિમા ઉપનિષદોમાં ખૂબ ઘૂંટાયો છે. હવે આ અંગે ભગવદ્ગીતાનો અભિપ્રાય જાણીએ.

■ ગીતામાં મનુષ્યવિગ્રહધારી અક્ષરબ્રહ્મ

જીવતાં જીવન મોહમુક્તિનો અહેસાસ થવો જોઈએ એ ગીતાનું તાત્પર્ય છે. મોહમાયાની શક્તિ જેવી તેવી નથી. અર્જુન જેવા મહારથીને પણ તે પરાજય પમાડી શકે છે. ‘કૃપયા પર્યાવિષ્ટઃ’ (ગીતા ૧/૨૮), ‘કૃપયાવિષ્ટમ્’ (ગીતા ૨/૧) વગેરે શબ્દોમાં પાર્થની મોહપરવશતા પિછાણી શકાય છે. તેના વિષાદ અને આર્કંદનાં મૂળ પણ આ મોહમાં જ

ધરબાયાં હતાં. અર્જુન મોહમાયાથી ઘેરાયો હતો એટલે બેદ કરતો હતો, રડતો હતો. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આ હકીકત તુરંત પામી ગયા. હવે તેઓએ એક કુશળ ચિકિત્સકની શૈલીએ પાર્થનો વિચાર કર્યો. અત્યારે ભલે અર્જુન આવી કષ્ટમય દશાથી પીડાતો હોય, પરંતુ તેની સ્વસ્થ દશાનું ભવિષ્ય પણ તેઓએ કલ્પી લીધું. તેઓ પાર્થને આ મોહમાયાની બેડીમાંથી છોડાવવા ઇચ્છે છે. તેના વિષાદને ટાળવા ઇચ્છે છે. તેને પ્રસન્ન જોવા ઇચ્છે છે. અને એટલે જ તેમણે અર્જુનનું ઓસડ વિચારી લીધું. જે રસાયણની ઊણપને લીધે અર્જુનને આ મોહવ્યાધિની ઉપાધિ આવી પડી તે રસાયણનો ખ્યાલ પણ તેમને આવી ગયો. આ રસાયણ એટલે ‘બ્રાહ્મી સ્થિતિ’.

બ્રાહ્મી સ્થિતિ એટલે બ્રહ્મની સ્થિતિ. અક્ષરબ્રહ્મની જીવનશૈલી. અર્જુન આવી બ્રાહ્મી સ્થિતિને પામ્યો ન હતો. તેની જીવનશૈલી અક્ષરબ્રહ્મ જેવી ન હતી. પરિણામે મોહે ભરડો લઈ લીધો. દુઃખના દરિયામાં ડુબાડી દીધો. નિર્વીર્ય બનાવી દીધો. હવે તેણે બ્રાહ્મી સ્થિતિનાં ઓસડ પીધાં વગર છૂટકો ન હતો. અર્જુનનું જીવન જો અક્ષરબ્રહ્મ જેવું બને, તેનાં વર્તન અને વિચારો અક્ષરબ્રહ્મ જેવા બને તો તેનો વિષાદ ટળે, પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય અને મોહમાયાથી તેનો છુટકારો થાય એમ શ્રીકૃષ્ણની ભાવના છે. ભગવદ્ગીતાના અંતમાં આ ભાવના શબ્દાંકિત થઈ છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે - ‘બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાઙ્ક્ષતિ’ અર્થાત્ જે વ્યક્તિ બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત કરે, કહેતાં બ્રહ્મરૂપ થાય તે પ્રસન્નાત્માને પામે છે. તેને ક્યારેય શોક થતો નથી. તેને કોઈ વાસના રહેતી નથી. (ગીતા ૧૮/૫૪)

આથી જ આ બ્રહ્મના ભાવને એટલે કે બ્રહ્મની સ્થિતિને અર્જુન સારી રીતે સમજી શકે તે રીતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેને ગીતાના આરંભથી લઈને અંત સુધી વારંવાર અક્ષરબ્રહ્મના ગુણવૈભવનો ઉપદેશ કર્યો છે. બીજા અધ્યાયનો દાખલો લઈએ.

■ ણા બ્રાહ્મી સ્થિતિ: -

પ્રત્યક્ષ અક્ષરબ્રહ્મની જીવનશૈલી

‘ણા બ્રાહ્મી સ્થિતિઃ પાર્થ નૈનાં પ્રાપ્ય વિમુહ્યતિ । સ્થિત્વાસ્યામ્ અન્તકાલેઽપિ બ્રહ્મનિર્વાણમૃચ્છતિ ॥’ (ગીતા ૨/૭૨) દ્વિતીય અધ્યાયનું સમાપન ઉપરોક્ત શબ્દોથી થયું છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે - ‘હે પાર્થ ! આ (મેં તને જે અત્યારે કહી તે) અક્ષરબ્રહ્મની સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિને પામીને કોઈ મોહ પામતો નથી. જો કોઈ અંતકાળે પણ આ સ્થિતિને પામે તો તે બ્રહ્મનિર્વાણ કહેતાં મોક્ષને પામે.’

‘ણા બ્રાહ્મી સ્થિતિઃ’ એમ કહીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અહીં એક પ્રકરણનો ઉપસંહાર (ફક્ત ત્રણ જ શબ્દોમાં) કર્યો છે. પ્રકરણ છે સ્થિત-પ્રજ્ઞતાનું. ‘સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા ભાષા સમાધિસ્થસ્ય કેશવ । સ્થિતધીઃ કિં પ્રભાષેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ॥’ હે કેશવ ! સમાધિમાં સ્થિર થયેલ સ્થિતપ્રજ્ઞ મનુષ્યનું શું લક્ષણ છે? તે સ્થિરબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય કેવું બોલતો હોય? કઈ રીતે બેસતો હોય? કઈ રીતે ચાલતો હોય? (ગીતા ૨/૫૪) એમ સ્થિતપ્રજ્ઞતા વિષયે પાર્થ જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અધ્યાયના અંત સુધી સવિસ્તર સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષનાં લક્ષણો સમજાવ્યાં અને ‘ણા બ્રાહ્મી સ્થિતિઃ’ કહીને તે બધાં જ લક્ષણોને એક જ વાક્યમાં સમાવી ઉપસંહાર કર્યો. બ્રહ્મનાં લક્ષણોને જ સ્થિતપ્રજ્ઞતાના આદર્શ તરીકે દર્શાવી દીધાં. ક્યાં હતાં એ લક્ષણો? તો ‘પ્રજહાતિ યદા કામાન્ સર્વાન્ પાર્થ મનોગતાન્ । આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥’ (ગીતા ૨/૫૫) અર્થાત્ જેને લૌકિક કામનાઓ ન હોય, જે આત્મામાં રહેલા પરમાત્મા વડે જ સંતુષ્ટ હોય તેને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય. વળી, ‘દુઃસ્વેષ્વનુદ્વિગ્નમનાઃ સુસ્વેષુ વિગતસ્પૃહઃ । વીતરાગ-ભયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥’ (ગીતા ૨/૫૬) અર્થાત્ જેનું મન દુઃખના પ્રસંગોમાં ઉદ્વિગ્ન ન થતું હોય. સુખના પ્રસંગોમાં કોઈ સ્પૃહા ન હોય. જેમાં રાગ, ભય કે ક્રોધ ન હોય તેવા મુનિને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય. વળી, જે ‘સર્વત્રાનભિસ્નેહઃ’ (ગીતા ૨/૫૭) કહેતાં સર્વત્ર આસક્તિ રહિત હોય. તથા ‘યદા સંહરતે ચાયં કૂર્મોઙ્ગાનીવ સર્વશઃ । ઇન્દ્રિયાણીન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥’ (ગીતા ૨/૫૮) અર્થાત્ કાયબો જેમ પોતાનાં અંગો સંકેલી લે છે તેમ જે પોતાની ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી પાછી ખેંચી શકે તેને સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો. વળી, આ રીતે ઇન્દ્રિયો વશ કરી જે ‘મત્પરઃ’ (ગીતા ૨/૬૧) કહેતાં પરમાત્મ-પરાયણ રહેતો હોય તેને સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો વગેરે. આમ કહી અંતે ‘ણા બ્રાહ્મી સ્થિતિઃ’ (ગીતા ૨/૭૨) કહીને આ બધાંય લક્ષણોને ત્રણ શબ્દોમાં સમાવી લીધાં.

અહીં એક વાત વિચારવા જેવી છે. અર્જુને અહીં જ્યારે કોઈ જીવંત વ્યક્તિને સ્થિતપ્રજ્ઞતાના આદર્શ તરીકે જોવા ઇચ્છા વ્યક્ત કરી છે ત્યારે સાક્ષાત્ અક્ષરબ્રહ્મની સ્થિતિને જ તેમણે અર્જુન સામે ઉદ્ઘાટિત કરી દીધી. આનો અર્થ એ થયો કે અક્ષરબ્રહ્મ પોતે પણ આ લોકમાં આવે છે. આપણી સૌની વચ્ચે રહે છે. અને ઉપર કલ્યા પ્રમાણેનાં લક્ષણો પોતાના જીવનમાં દર્શાવી મુમુક્ષુઓને આધ્યાત્મિક જીવનનો સાચો આદર્શ પૂરો પાડે છે. હવે જો અક્ષરબ્રહ્મ આ મનુષ્યદેહ ધારી આ લોકમાં આવતા જ ન હોય તો પછી સુખ-દુઃખમાં સ્થિરતા વગેરે જે લક્ષણો પૂર્વે કલ્યાં તેને ‘एषा ब्राह्मी स्थितिः’ એમ કઈ રીતે કહી શકે? માટે ગીતાનું આ વચન આપણને પ્રગટ અક્ષરબ્રહ્મ જેવું જીવન જીવવાનો રાહ ચીધે છે.

■ પ્રત્યક્ષ અક્ષરબ્રહ્મ - જીવંત ગુણાતીતપણું

ચૌદમો અધ્યાય પણ આ સંદર્ભે યાદ કરવો જોઈએ. તે અધ્યાયમાં માયાના ત્રણ ગુણો સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણનું સવિસ્તર નિરૂપણ થયું છે. વળી, આ ત્રણ ગુણથી પર ગુણાતીત થવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. ત્યાં પણ અર્જુને ‘कैलिङ्गैस्त्रीन् गुणान् एतान् अतीतो भवति प्रभो। किमाचारः कथं चैतास्त्रीन् गुणान् अतिवर्तते॥’(ગીતા ૧૪/૨૧) આ શબ્દો ઉચ્ચારી કોઈ જીવંત વ્યક્તિમાં જ ગુણાતીત-સ્થિતિને જોવા ઇચ્છા વ્યક્ત કરી છે. ત્યારે ત્યાં પણ પૂર્વે દ્વિતીય અધ્યાયમાં કહેલી બ્રાહ્મી સ્થિતિને જ ગુણાતીત-સ્થિતિ તરીકે ફરી યાદ કરી છે. અને અંતે કહ્યું પણ ખરું કે - ‘स गुणान् समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते॥’ (ગીતા ૧૪/૨૬) અર્થાત્ માયાના આ ત્રણ ગુણોથી પર થઈ ભગવાનનો ભક્ત બ્રહ્મની સ્થિતિને પામે છે. હવે જો અક્ષરબ્રહ્મ મનુષ્યરૂપે અવતરતા હોય તો જ ઉપરોક્ત ગુણાતીત-સ્થિતિ પોતાનામાં દર્શાવી મુમુક્ષુઓનો આદર્શ બની શકે. પરંતુ અક્ષરબ્રહ્મ જો આ લોકમાં અવતરતા જ ન હોય તો અહીં ‘ब्रह्मभूयाय कल्पते’ એમ કહેવાની જરૂર શી હતી? આથી ગીતાનાં આ વચનો મનુષ્યરૂપે વિચરતા અક્ષરબ્રહ્મને જ આપણી પરમ સિદ્ધિના એક માત્ર આદર્શ તરીકે સ્થાપિત કરે છે.

અક્ષરબ્રહ્મ આવા અનંત ગુણોથી નિરંતર સભર ભર્યા હોય છે એટલે જ તો ‘अहं ब्रह्मास्मि, अयमात्मा ब्रह्म’ વગેરે શ્રુતિશબ્દો આપણને તેમની સાથે એકતા સાધવાનો ઉપદેશ વારંવાર કરે છે.

આમ, ભગવદ્ગીતા પણ નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મને જ આગળ ધરીને અધ્યાત્મનાં સર્વોચ્ચ શિખરોનું દર્શન કરાવે છે. હવે આ અંગે બ્રહ્મસૂત્રનો અભિપ્રાય જાણીએ.

■ બ્રહ્મસૂત્રોમાં નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મ

બ્રહ્મસૂત્ર મહર્ષિ વેદવ્યાસે લખેલો ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથ વૈદિક સનાતન સિદ્ધાંતોને પુષ્ટિ આપે છે. ઉપનિષદો તથા ભગવદ્-ગીતામાં પ્રતિપાદિત થયેલ મનુષ્યદેહધારી અક્ષરબ્રહ્મનો મહિમા બ્રહ્મસૂત્રોમાં પુનઃ સંયુક્તિક પ્રસ્થાપિત થયો છે. તૃતીય અધ્યાયમાં આવેલ તૃતીય પાદમાં, ‘आत्मगृहीत्यधिकरणम्’ નામના પેટા પ્રકરણમાં તેમણે પ્રત્યક્ષ ગુરુહરિરૂપે વિચરતા અક્ષરબ્રહ્મ સંગાથે આત્મબુદ્ધિ કરવાના સનાતન સિદ્ધાંતને ચાર સૂત્રો રચી સુપેરે પુષ્ટિ આપી છે. (બ્રહ્મસૂત્ર ૩/૩/૧૫થી૧૮). વળી, ત્યાર પછી તરત જ આવતાં ‘सम्बन्धाधिकरणम्’ નામના પેટા પ્રકરણમાં એ પ્રત્યક્ષ અક્ષરબ્રહ્મ સિવાય બીજે કયાંય આત્મબુદ્ધિ ન કરવાના સિદ્ધાંતને બીજાં ચાર સૂત્રો રચી પુષ્ટિ આપી છે. (બ્રહ્મસૂત્ર ૩/૩/૧૯થી૨૨)

આમ, ઉપનિષદો, ભગવદ્ગીતા તથા બ્રહ્મસૂત્ર અર્થાત્ પ્રસ્થાનત્રયી જેવાં ભારતવર્ષના પરમ પ્રમાણભૂત શાસ્ત્રો આપણને નરતનુધારી અક્ષરબ્રહ્મનો પરિચય કરાવે છે.

પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાને પણ આ સનાતન સિદ્ધાંતને પોતાના ઉપદેશોમાં દેઢાવ્યો છે. તેમણે કહ્યું - ‘ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે જ્યારે મૂર્તિ ધારણ કરે છે ત્યારે પોતાનું જે અક્ષરધામ અને ચૈતન્યમૂર્તિ એવા જે પાર્ષદ અને પોતાનાં જે સર્વે ઐશ્વર્ય તે સહિત જ પધારે છે. આમ સમજવું અને બીજાને પણ એમ વાત કરવી...’ (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૧)

■ ઉપસંહાર

આપણે સૌ પરમ ભાગ્યશાળી છીએ કે પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન આ લોકમાં પધાર્યા અને પોતાની સાથે તેમના જ અખંડધારક મૂળ અક્ષરમૂર્તિ અક્ષરબ્રહ્મ શ્રીગુણાતીતાનંદ- સ્વામી મહારાજને લઈ આવ્યા. અને

આ ગુણાતીતાનંદસ્વામી તો સાક્ષાત્ અક્ષરબ્રહ્મ છે એમ સ્વામિનારાયણ ભગવાને પોતે જ જ્યારે તેમની ઓળખાણ કરાવી ત્યારે શાસ્ત્રોમાં પરોક્ષપણે લખાયેલ શબ્દોનો અર્થ સત્સંગ સમુદાયને પ્રત્યક્ષ થયો. આથી જ જે કોઈએ તેમનો દૃઢ પ્રસંગ કર્યો તેઓને સિદ્ધિનાં ગૂઢ રહસ્યો સમજાઈ ગયાં. એ પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ સાથે જોડાઈને પોતે પણ સ્થિતિની પરાકાષ્ઠાને પામ્યા. બ્રહ્મરૂપ થયા. પરબ્રહ્મનો યથાર્થ મહિમા સમજ્યા. તેમના અનન્ય ઉપાસક બન્યા. જેમણે તેમનું ‘આ પ્રત્યક્ષ અક્ષરબ્રહ્મ છે’ એવા અલૌકિક ભાવથી દર્શન કર્યું તેમને આધ્યાત્મિકતાનાં સર્વોચ્ચ શિખરનાં દર્શનની અનુભૂતિ પણ થઈ. ઇતિહાસના અનેક દાખલાઓ અહીં સાક્ષી છે.

વળી, આપણા સૌ માટે પરમ આનંદની વાત તો એ છે કે એ જ અક્ષરબ્રહ્મ આજે પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ રૂપે આપણા સૌની વચ્ચે વિચરી રહ્યા છે. આપણને એમના દિવ્યજીવનનો અનુભવ કરાવી રહ્યા છે. બ્રાહ્મી સ્થિતિના આદર્શો શીખવી રહ્યા છે. આવો, આ પ્રગટ અક્ષરબ્રહ્મને શરદપૂર્ણિમાના શુભ અવસરે વંદન કરીએ. ‘ૐ શ્રીપ્રત્યક્ષાક્ષરબ્રહ્મણે શ્રીપ્રમુખસ્વામિમહારાજાય નમો નમઃ ॥’ અસ્તુ. ♦